

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Θέμα διπλωματικής:

Ιγνατίου Διακόνου
«**Στίχοι εἰς τὸν Ἀδάμ**»
Κριτική έκδοση

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Μαρία Τωμαδάκη
Επόπτης καθηγητής: Ιωάννης Βάσσης

Εὐδαίμονες οἷσι κακῶν ἄγευστος αἰών.

Σοφ. Αντιγ. 582

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	1
A. Εισαγωγή	
1. Ιγνάτιος Διάκονος: η ζωή και το έργο του	2
2. Στίχοι εις τὸν Ἀδάμ. Δομή και περιεχόμενο	5
3. Ενδείξεις για την αρχαιομάθεια του συγγραφέα: η σχέση του ποιήματος με την αρχαία τραγική ποίηση	7
4. Μέτρο	12
5. Η λειτουργία του ποιήματος	15
6. Η χειρόγραφη παράδοση	18
7. Αρχές της παρούσας έκδοσης	21
B. Έκδοση	
Sigla	23
Έκδοση του ποιήματος <i>Στίχοι εις τὸν Ἀδάμ</i>	24
Σημειώσεις	37
Index nominum	41
Index verborum notabilium	42
Εικόνες	45
Βιβλιογραφία	47

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* είναι ένα ποίημα σε 143 δωδεκασύλλαβους, που γράφτηκε το πρώτο μισό του ενάτου αιώνα, από έναν εκκλησιαστικό λόγιο, τον Ιγνάτιο Διάκονο. Το ποίημα έχει ως θέμα το αμάρτημα των πρωτοπλάστων και έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών κυρίως λόγω της «δραματικής» του μορφής και της αρχαιομάθειας του συγγραφέα του. Παλαιότερα, οι *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* είχαν θεωρηθεί ως ένα δείγμα αναβίωσης της δραματικής ποίησης στο Βυζάντιο, ως μια μικρή τραγωδία ορθόδοξου τύπου. Ίσως, όμως, είναι ορθότερο αυτό το ποίημα να ειδωθεί ως ένα κείμενο λογοτεχνικής μίμησης, ως μία ένδειξη μιας μεταβατικής εποχής που αποκτά πνευματική δραστηριότητα και αναζητά τα λογοτεχνικά της πρότυπα στην αρχαιότητα.

Ωστόσο, το ποίημα δεν αποτελεί ένα κείμενο στείρας μίμησης, αλλά είναι μία δημιουργική σύζευξη της χριστιανικής και της θύραθεν παιδείας του Ιγνατίου. Ο Ιγνάτιος αναπλάθει ένα βιβλικό θέμα, την «πτώση» των πρωτοπλάστων, σε διαλογική μορφή και με ένα αρχαιοπρεπές ποιητικό λεξιλόγιο το οποίο ενίοτε απηχεί την αρχαία τραγική ποίηση. Με αυτό τον τρόπο εκφράζεται λογοτεχνικά και παράλληλα γράφει ένα κείμενο παραμυθίας προς έναν φίλο του που έχει «περιπέσει» σε συμφορές¹. Ο Ιγνάτιος Διάκονος, για τα δεδομένα της εποχής του, διαθέτει μία εξαιρετική εξοικείωση με την αρχαιοελληνική γραμματεία, γεγονός που τον καθιστά έναν πρόδρομο του λεγόμενου «πρώτου βυζαντινού ουμανισμού». Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η κριτική έκδοση του ποιήματος *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* από τα δύο χειρόγραφα στα οποία μας σώζεται, η αποτίμηση των διαφορετικών γραφών που προτείνουν όσοι κατά καιρούς το εξέδωσαν και ο ερμηνευτικός του σχολιασμός.

¹ Στο τίτλο του ποιήματος υπάρχει η αφιέρωση «πρὸς γὰρ φίλον συμφοραῖς περιπεσόντα ποιεῖται τὸ πόνημα».

1. Ιγνάτιος Διάκονος: η ζωή και το έργο του

Ο Ιγνάτιος γεννήθηκε γύρω στο 770-780, διετέλεσε διάκονος και σκευοφύλακας της Αγίας Σοφίας και έδρασε κατά την δεύτερη φάση της εικονομαχίας² (815-843). Στα νεανικά του χρόνια μαθήτευσε κοντά στον πατριάρχη Ταράσιο, ο οποίος τον μύησε στους κανόνες της ποίησης και της αρχαίας προσωδίας³. Με την έναρξη της εικονομαχίας τάχθηκε στο πλευρό των εικονομάχων⁴, αλλά σύντομα επέστρεψε μετανιωμένος στη μερίδα των εικονόφιλων⁵.

Έπειτα, έγινε μητροπολίτης Νίκαιας, όμως η ακριβής χρονολόγηση της ανόδου του στον μητροπολιτικό θρόνο είναι ένα ζήτημα αμφιλεγόμενο. Σύμφωνα με τον Mango⁶ και τον Pratsch⁷ ο Ιγνάτιος διατέλεσε μητροπολίτης πριν από το 843, ενώ αντίθετα η Wolska-Conus⁸ και ο Δετοράκης⁹ έχουν υποστηρίξει πως ο Ιγνάτιος ήταν

² Για τα βιογραφικά στοιχεία του Ιγνατίου βλ. C. Mango – St. Efthymiadis, *The Correspondence of Ignatios the Deacon, Text, Translation and Commentary*, (CFHB 39 / DOT 11), Washington 1997, 3-18, W. Wolska-Conus, «De quibusdam Ignatii», *TM* 4 (1970) 329-360, G. Makris, *Ignatios Diakonos und die Vita des hl. Gregorios Dekapolites* (Byzantinisches Archiv 17), Stuttgart - Leipzig 1997, 3-22, A. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature* (650-850), edited by Chr. Angelidi [Institute for Byzantine Research, Research Series 4], Athens 1999, 343-366, Th. Pratsch, «Ignatios the Diacon-cleric of the Constantinopolitan patriarchate, metropolitan bishop of Nicaea, private scholar and teacher (a life reconsidered)», *BMGS* 24 (2000) 82-101, St. Efthymiadis, «The Biography of Ignatios the Deacon: a Reassessment of the Evidence» *BMGS* 26 (2002) 276-283 και M. Lauxtermann, «Three biographical notes», *BZ* 91 (1998) 397-401. Πρβλ. και το λήμμα της Σούδας για τον Ιγνάτιο, «Ἰγνάτιος, διάκονος καὶ σκευοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ γεγονῶς μητροπολίτης Νικαίας, γραμματικὸς. ἔγραψε βίους Ταρασίου καὶ Νικηφόρου τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατριαρχῶν · ἐπιτυμβίους ἐλέγους · ἐπιστολάς · ἰάμβους εἰς Θωμᾶν τὸν Ἄντάρτην, ἄπερ ὀνομάζουσι τὰ κατ' Ἐθωμᾶν · καὶ ἄλλα.» βλ. s. v. 84 II Adler.

³ Πρβλ. το απόσπασμα από το βίο του πατριάρχη Ταρασίου όπου ο Ιγνάτιος γράφει για την μαθητεία του κοντά στον πατριάρχη: «Οὐ γὰρ ἐπιλήσομαι τῆς σῆς εἰς ἐμὲ διδασκαλίας τὸ χρήσιμον, οὐδὲ τῆς πρὸς σέ μου θερμῆς ὑπηρεσίας τὸ μέτριον, τῆς μὲν ἐντρυφήσας ἐν ἀκμῇ τῆς νεότητος καὶ μνηθεὶς ἐκ σοῦ τριμέτρων καὶ τετραμέτρων τροχαϊκῶν τε καὶ ἀναπαιστικῶν καὶ ἠρώων ποιημάτων τὰ κράτιστα», βλ. St. Efthymiadis, *The Life of Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon* [BHG 1698], Aldershot-Hampshire 1998, 165-166.

⁴ Γεγονός που κυρίως αποδεικνύεται από τα σωζόμενα εικονοκλαστικά του επιγράμματα, τα οποία διακοσμούσαν την Χαλκή Πύλη βλ. PG 99, 436B-437C και PG 99, 476.

⁵ Μετανιωμένος παρουσιάζεται σε κάποια έργα του και ειδικά στον βίο του πατριάρχη Νικηφόρου, ένα έργο που σύμφωνα με τους σύγχρονους μελετητές χρονολογείται γύρω στο 830, βλ. Mango, *Correspondence...*, 18. Εξαιτίας της αλλαγής της στάσης του κατά την περίοδο της εικονομαχίας, ο Ιγνάτιος αποκαλείται στον κώδικα Vat. gr. 1257 «κόθορνος», βλ. Lauxtermann, *ό.π.*, 397-401.

⁶ Βλ. C. Mango – St. Efthymiadis, *ό.π.* ...

⁷ Βλ. Pratsch, *ό.π.*, 100.

⁸ Βλ. Wolska - Conus, *ό.π.*, 348.

ο διάδοχος του Θεοφάνη του Γραπού (843-845) και ότι έγινε μητροπολίτης μετά το 845. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Ιγνάτιος τα πέρασε ως απλός μοναχός, καθώς όπως αποδεικνύεται από τις επιστολές του, για κάποιο διάστημα ανάμεσα στο 829-843, διετέλεσε μοναχός στον Όλυμπο της Βιθυνίας, ενώ μετά το 843 παρέμεινε για λίγο περιορισμένος στο μοναστήρι του Πικριδίου στον Κεράτιο κόλπο. Πιθανότατα πέθανε λίγο μετά το 843.

Για τον ποιητή σώζονται στις πηγές αρκετοί χαρακτηρισμοί οι οποίοι φανερώνουν την πορεία της εκκλησιαστικής του σταδιοδρομίας, αλλά και την κλασική του παιδεία: *Διάκονος, σκευοφύλακας*¹⁰, *γραμματικός, οικουμενικός διδάσκαλος*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το υπό έκδοση κείμενο και για την κατανόηση της αρχαιομάθειας του Ιγνατίου παρουσιάζουν οι δύο τελευταίοι χαρακτηρισμοί. Σύμφωνα με τον Lemerle¹¹ και ο Γεώργιος Χοιροβοσκός, ένας λόγιος που υπολογίζεται ότι έζησε την ίδια εποχή με τον Ιγνάτιο, αποκαλείται σε κάποια χειρόγραφα *γραμματικός και οικουμενικός διδάσκαλος*, τίτλοι που αποδίδουν τη διδασκαλική του δραστηριότητα και την αρχαιογνωσία του. Μια παρόμοια ερμηνεία θα πρέπει να δεχτούμε και για τον Ιγνάτιο.

Το συγγραφικό έργο του Ιγνατίου είναι ιδιαίτερα ευρύ και μας δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε πως δοκιμάστηκε σε πολλά και διαφορετικά είδη, όπως την κοσμική ποίηση, την υμνογραφία, την αγιολογία και την επιστολογραφία.

Ποιητικά έργα:

- α) Εικονοκλαστικά ποιήματα¹².
- β) Τα Επιγράμματα 29, 30, 31, 39 της *Anthologia Graeca* (XV)¹³.
- γ) *Στίχοι εις τὸν Ἀδάμ*¹⁴.

⁹ Βλ. Θ. Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, τ. Β': Ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ ἕως τὸν Φῶτιο (527-900)*, Ἡράκλειο Κρήτης 2003, 455.

¹⁰ Για μία ερμηνεία των δύο πρώτων εκκλησιαστικών αξιωμάτων του Ιγνατίου βλ. Mango, *Correspondence...*, 5-6.

¹¹ P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, (μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου), Αθήνα 1985, 77. Επίσης, για τον τίτλο του *οικουμενικού διδασκάλου* και τις πιθανές ερμηνείες που προσλαμβάνει εκείνη την εποχή βλ. N. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London 1996, 70. Ἐνὼ γιὰ τὶς ερμηνείες που λαμβάνει τον 12 αιώνα βλ. M. Loukaki, «Remarques sur le corps de douze didascales au XIIe siecle», στο *EYΨΥΧΙΑ, Melanges offerts a Helene Ahrweiler*, II, Byzantina Sorbonensia 16, Paris 1998, 427-437.

¹² Πρόκειται για δύο ποιήματα με ακροστιχίδα αφιερωμένα στον σταυρό. Ἐκδ. PG 99, 436-437 και PG 99, 476.

¹³ Βλ. H. Beckby, *Anthologia Graeca*, IV, München 1958, 282-284, 288.

- δ) Στίχοι εἰς τὸν Λάζαρο καὶ τὸν πλούσιον¹⁵.
- ε) Παραρρητικὸ ἀλφάβητο¹⁶.
- ζ) Καταρρητικὸ ἀλφάβητο¹⁷.
- η) Ἀνακρηόντιο *Εἰς τὸν Παῦλον*¹⁸.
- θ) *Τὰ κατὰ Θωμᾶν*. Μη σωζόμενο ποίημα¹⁹.
- ι) Παράφραση σε ἰαμβικὰ τετράστιχα τῶν Αἰσώπειων μύθων τοῦ Βαβρίου²⁰.
- ια) Κανόνες²¹

Πεζὰ ἔργα:

- α) *Βίος Ταρασίου* [BHG 1698]²².
- β) *Βίος Νικηφόρου* [BHG 1335]²³.
- γ) *Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου* [BHG 711]²⁴.
- δ) *Βίος Γεώργιου Ἀμάστριδος* [BHG 668]²⁵.
- ε) *Ἐπιστολές*²⁶.

¹⁴ Ἐκδ. J. F. Boissonade, *Anecdota graeca e codicibus regiis*, I, Paris 1829, (ανατ. Hildesheim 1962), 436-444· F. Dübner, *Fragmenta Euripidis*, Paris 1846, 91-94· C. F. Müller, *Ignatii Diaconi tetrasticha iambica 53, versus in Adamum 143*, Kiliae 1886, 28-32.

¹⁵ Ἐκδ. L. Sternbach, «Methodii patriarchae et Ignatii patriarchae carmina inedita», *Εὐς* 4 (1897) 151-154.

¹⁶ Ἐκδ. C. F. Müller, «Ignatii diaconi acrostichum alphabeticum», *RhM* 46 (1891) 320-323.

¹⁷ Ἐκδ. PG 117, 1176-1177.

¹⁸ Ἐκδ. F. Ciccolella, *Cinque poeti bizantini. Anacreontee dal Barberiniano greco 310* (Hellenica 5), Alessandria 2000, 42-54.

¹⁹ Βλ. C. Mango, *Correspondence...*, 12.

²⁰ Ἐκδ. C. F. Müller, *Ignatii et aliorum tetrasticha iambica*, στο O. Crusius, *Babrii Fabulae Aesopaeae*, Lipsiae 1897, 249-296.

²¹ Σχετικά με τοὺς κανόνες που ἀποδίδονται στὸν Ἰγνάτιο βλ. λεπτομερώς C. Mango, *Correspondence...*, 15-16.

²² Ἐκδ. St. Efthymiadis, ὄ.π.

²³ Ἐκδ. C. de Boor, *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Leipzig 1880, 139-217.

²⁴ Ἐκδ. Makris, ὄ.π. Για τὴν πατρότητα τῶν βίων τοῦ Γρηγορίου Δεκαπολίτου καὶ τοῦ Γεωργίου Ἀμάστριδος ἔχουν διατυπωθεῖ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις βλ. Kazhdan, ὄ.π., 356-366.

²⁵ Ἐκδ. V. Vasil'evskij, *Russko-vizantijskie issledovanija* 2, St. Petersburg 1893, 1-73.

²⁶ Ἐκδ. C. Mango – St. Efthymiadis, ὄ.π.

2. Στίχοι εις τὸν Ἀδάμ. Δομὴ καὶ περιεχόμενο

Οι Στίχοι εις τὸν Ἀδάμ εἶναι ἓνα ποίημα που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κυρίως λόγω του κλασικῆς του λεξιλογίου καὶ της δραματικότητάς του. Το ποίημα ὡς πρὸς τὴν δομὴν του ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: ἓναν πρόλογο καὶ ἓνα διαλογικὸ μέρος:

Α. Στον πρόλογο (στιχ. 1-54), ὁ πρωτοπρῶσπος ἀφηγητὴς ἀπευθύνεται στὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν παροτρύνει νὰ θυμηθεῖ τοὺς τρόπους με τοὺς ὁποῖους ὁ ὄφις ἐξαπάτησε τοὺς πρωτοπλάστους ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰρα που βαραίνει τὸ ἀνθρώπινο γένος ἐξ αἰτίας ἐκείνων. Με αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ «ἀναγνώστης» θὰ μπορέσει νὰ συνειδητοποιήσει τὶς δικές του συμφορές καὶ νὰ κατανοήσει τὴν τραγικότητα τῆς μοίρας του. Ὁ ἀφηγητὴς ἐξηγεῖ τὸν λόγο που ὤθησε τὸν ὄφι σε αὐτὴν τὴν πράξη: ἡ βασικὴ αἰτία γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς δολοπλοκίες του, ἦταν ὁ φθόνος. Ὁ ὄφις ὅταν εἶδε τὴ γένεση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Θεό, τὴ δημιουργία τῶν ὄντων, τὴν ὁμορφιά τῆς Ἐδέμ καὶ κυρίως τὸ ἀνώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ πλάσματα, τὸν ἄνθρωπο, ζήλεψε καὶ ἀποφάσισε νὰ πλησιάσει τὴν Εὐά καὶ νὰ τὴν κάνει νὰ δοκιμάσει τὸν ἀπαγορευμένο καρπὸ.

Β. Στὸ διαλογικὸ τμήμα (στ. 55-143) ἀναπτύσσεται ἓνας διάλογος που κάθε φορὰ ἐξελίσσεται ἀνάμεσα σε δύο πρόσωπα (ὄφις-Εὐά, Εὐά-Ἀδάμ, Θεός-Ἀδάμ). Ἀρχικὰ ὁ ὄφις προσπαθεῖ νὰ παραπλανήσει τὴν Εὐά λέγοντάς της πὼς ὁ Θεός τους ἀπαγόρευσε τὸ συγκεκριμένο δέντρο ἐπειδὴ φοβήθηκε μήπως γίνουν θεοὶ καὶ τὴν παροτρύνει νὰ τὸ δοκιμάσει καὶ νὰ πείσει καὶ τὸν σύντροφό της νὰ τὴν μιμηθεῖ (στ. 55-81). Ἡ Εὐά πείθεται, δοκιμάζει καὶ προσφέρει τὸν καρπὸ στὸν Ἀδάμ, διαβεβαιώνοντάς της πὼς ἀν φάει θὰ γίνῃ θεός καὶ θὰ ἀποκτήσει τὴν γνώση τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ὁ Ἀδάμ ἀρχικὰ ἐκφράζει κάποιες ἀμφιβολίες γιὰ τὸ πὼς μπορεῖ ἓνα τροφὴ νὰ τὸν κάνει θεϊκὸ, ἀλλὰ κατόπιν δοκιμάζει καὶ νιώθει τὶς ἀρνητικὲς ἐπιδράσεις τοῦ καρποῦ. Τα ἴδια αἰσθήματα νιώθει καὶ ἡ Εὐά, ἐνὸς ταυτόχρονα καὶ οἱ δύο συνειδητοποιοῦν τὴν γύμνια τους καὶ προσπαθοῦν νὰ καλυφθοῦν με φύλλα συκιάς. Στὴ συνέχεια ἀκούν τὸν θόρυβο ἀπὸ τὸ βᾶδισμα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναζητοῦν κάποιον τρόπο καὶ τόπον διαφυγῆς (82-123). Τελικὰ ἐμφανίζεται ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται στὸν Ἀδάμ, τὸν ρωτᾷ γιὰ ποῖο λόγο παρέβη τὴν ἐντολήν του καὶ τὸν ἀνακοινώνει τὴν τιμωρία γιὰ τὴν πράξη τους (124-143).

Σε γενικές γραμμές το ποίημα ελάχιστα αποκλίνει από το κείμενο της *Γενέσεως*, οι μόνες αξιοσημείωτες διαφορές είναι ο διάλογος ανάμεσα στον Αδάμ και την Εύα (στ. 85-123), το δίλημμα του Αδάμ (στ. 85-87 και 91-93), το ποιητικό κλασικιστικό λεξιλόγιο και η έντονη δραματικότητα της αφήγησης. Οι παραπάνω αποκλίσεις, πέρα από μία δημιουργική μετουσίωση του κειμένου της *Γενέσεως* σε διαλογική μορφή, ίσως να έχουν σχέση με τις συμβάσεις της τραγωδίας, τις οποίες φαίνεται ότι γνώριζε ο ποιητής.

3. Ενδείξεις για την αρχαιομάθεια του συγγραφέα: η σχέση του ποιήματος με την αρχαία τραγική ποίηση

Αρκετές ομοιότητες φαίνεται να παρουσιάζει το ποίημα με την αρχαία τραγική ποίηση²⁷, τόσο σε φραστικό επίπεδο όσο και τον τρόπο ανάπτυξης του θέματός του. Το ποίημα, όπως και οι περισσότερες αρχαίες τραγωδίες, ξεκινά με έναν πρόλογο στον οποίο ο αφηγητής απευθύνεται στον «θεατή» και τον ενημερώνει για το θέμα του ποιήματος: στην προκειμένη περίπτωση, για την εξαπάτηση των πρωτοπλάστων από το φίδι. Έπειτα ακολουθεί ο διάλογος ανάμεσα στα πρόσωπα και στο τέλος υπάρχει η ρήση του Θεού, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ο επίλογος του «δράματος». Βέβαια ο διάλογος δεν αποτελεί ένα ισχυρό στοιχείο απόδειξης της σχέσεως του ποιήματος με την τραγωδία καθώς και στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης υπάρχουν διάλογοι²⁸, που προσδίδουν ζωντάνια στην αφήγηση.

Ωστόσο στο ποίημα του Ιγνατίου υπάρχει η συνομιλία του Αδάμ και της Εύας (στιχ. 97-123) λίγο πριν από την βρώση του καρπού, διάλογος που δεν υπάρχει στην Παλαιά Διαθήκη. Αυτή ακριβώς η συνομιλία είναι εκείνη που φανερώνει την *εσωτερική σύγκρουση* του Αδάμ, την *πειθώ* της Εύας, αλλά και την *τραγικότητα* των προσώπων. Ο Αδάμ, όπως και οι τραγικοί ήρωες, έρχεται αντιμέτωπος με δύο αντιμαχόμενες ηθικές στάσεις και ένα ισχυρό δίλημμα: είτε δοκιμάζει τον καρπό και σύμφωνα με τις υποσχέσεις της Εύας γίνεται ισόθεος, είτε διατηρεί ανέπαφη την εντολή του Θεού και παραμένει κάτω από την προστασία του. Γι' αυτό τον λόγο αναρωτιέται και ζητά διαβεβαιώσεις από την Εύα: είναι δυνατόν μια τροφή να τον κάνει θεός; Με ποιον τρόπο θα μπορέσουν να παραβούν τους όρους που τους έθεσε ο Θεός;

ΑΔΑΜ

Θεῖον τὸ δῶρον, εἰ παρέσχε τις ξένο ;

Καὶ πῶς θεὸν θήσει με γεῦσις, εἰ φάγω ;

Θεὸς γὰρ οὐδεὶς, ὃς μεθέξει βρωμάτων. (85-87)

²⁷ Ο πρώτος μελετητής που εξέτασε την σχέση του ποιήματος με την αρχαία τραγική ποίηση ήταν ο R. Browning, βλ. R. Browning, «Ignace le Diacre et la tragédie classique à Byzance», *REG* 80 (1968) 401-410.

²⁸ Αρχικά υπάρχει ένας διάλογος ανάμεσα στο φίδι και την Εύα και έπειτα ανάμεσα στο Θεό και τους πρωτόπλαστους (*Γένεση* 3, 1-5 και 3, 9-13).

ΑΔΑΜ

*Καὶ πῶς γέ τις, τεθέντας ἐκβαίνων ὄρους,
οὐς ὁ κτίσας ἔπηξεν ἠκριβωμένως;
Ὡς ἐκλάπησ, τάλαινα, τῇ ῥαθυμίᾳ! (91-93)*

Τελικά η Εύα πείθει τον Αδάμ, δοκιμάζουν τον καρπό και δέχονται το τίμημα της προσωπικής επιλογής, καθώς η δοκιμή του απαγορευμένου καρπού ισοδυναμεί με την παραβίαση της εντολής του Θεού και τον ερχομό της τελικής τιμωρίας.

ΑΔΑΜ

*Ἴδού, γέγευμαι, καὶ φθορὰν εἶσω, γύναι,
βλέπω συνεισρέουσιν ἐν τῇ κοιλίᾳ,
ἐξ ἧς, ἐγῶμαι, δεινὸς εἰσπέσοι μῦθος. (97-99)*

Αν ακολουθήσουμε την αριστοτελική ανάλυση της τραγωδίας, θα διαπιστώσουμε πως και στο ποίημα του Ιγνατίου αναπτύσσεται ένας *μύθος*²⁹, ο οποίος έχει *ολότητα*³⁰, αλλά και *ενότητα*, και μάλιστα την *ενότητα των πράξεων*³¹. Στο ποίημα η μία πράξη έρχεται ως απόρροια της προηγούμενης, *ὑβρις-νέμεσις-τίσις*, κατὰ τὸ εἰκὸς καὶ τὸ ἀναγκαῖον που επιβάλλει η λογική συνοχή της πλοκής, και κυρίως η ηθική υποχρέωση των πρωτοπλάστων να μην αγγίζουν τον απαγορευμένο καρπό. Πιο αναλυτικά, η *ὑβρις* δεν αφορά μόνο την παρακοή των πρωτοπλάστων, αλλά και την επιθυμία τους να γίνουν ισόθεοι.

ΕΥΑ

Ἄνερ, τὸ τερπνὸν τοῦδε τοῦ φυτοῦ βλέπων

²⁹ Η ιστορία των Πρωτοπλάστων θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τους αρχαίους μύθους, υπό την έννοια ότι ήταν μια παραδεδομένη αφήγηση θρησκευτικού χαρακτήρα που όλοι γνώριζαν, η οποία όμως σε αντίθεση με τους αρχαίους μύθους δεν επιδέχονταν αλλαγές.

³⁰ Η ολότητα του *μύθου* συνίσταται στο ότι έχει αρχή, μέση και τέλος. Πρβλ. τα λόγια του Αριστοτέλη για την ολότητα της τραγωδίας, *κεῖται δὴ ἡμῖν τὴν τραγωδίαν τελείας καὶ ὅλης πράξεως εἶναι μίμησιν, ἐχούσης τι μέγεθος· ἔστιν γὰρ ὅλον καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος. Ὅλον δὲ ἔστιν τὸ ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν. Περὶ Ποιητικῆς 1450b, 2-3.*

³¹ Η *ενότητα του μύθου* σύμφωνα με τον Αριστοτέλη πρέπει να βασίζεται στην *ενότητα των πράξεων*, βλ. τα σχόλια του Ιωάννη Συκουτρῆ στην *Ποιητικὴ* του Αριστοτέλη στο Σ. Μενάδρου-Ι Συκουτρῆ, *Ἀριστοτέλους Περὶ Ποιητικῆς*, Αθήνα 1937, 140-141.

ἡδῦνον ὡς μάλιστα γεῦσιν καὶ θέαν,
δέδεξο, καὶ γένοιο θεῖος, εἰ φάγοις. (82-84)

Η νέμεσις είναι η οργή του χριστιανικού Θεού, η οποία γίνεται αντιληπτή από τον φόβο και την αγωνία που νιώθουν οι πρωτόπλαστοι στο άκουσμα του ερχομού του.

ΑΔΑΜ

Οὐκ αἰσθάνη τοῖς ὤσιν, ᾧ γύναι, ψόφου
ἄνωθεν ὥσπερ ἐκ Θεοῦ κτυπούμενου;
Ὡς εὐλαβοῦμαι τὴν δίκην τῶν δρωμένων! (115-117)

Ενώ, η τίσις είναι η θεϊκή τιμωρία για την πράξη τους και το σημείο της κορύφωσης της δραματικής έντασης του ποιήματος.

ΘΕΟΣ

Ἐπεὶ γυναικὸς εὐρέθης ἡττημένος
καὶ τῆς ἐφετμῆς τῆς ἐμῆς παρεκλάπης,
ἔση γεωργῶν τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου,
αὔξων ἐπαύξων σὺν στεναγμῶ καὶ λύπας,
τέξῃ δὲ τέκνα σὺν λύπαις, θνητὴ φύσις·
ἰδρῶσι τὸ πρόσωπον ἐρραντισμένος,
φάγη τὸν ἄρτον ἐν κόποις καὶ φροντίσιν,
ἔως, ἐὼν γῆς γηγενής, πάλιν δράμῃς. (136-143)

Εκτός όμως από την «δραματική» ανάπτυξη του θέματος, φανερός είναι οι απηγήσεις της αρχαίας τραγικής ποίησης και σε φραστικό επίπεδο. Παραθέτουμε ενδεικτικά κάποια παραθέματα, ορισμένα από τα οποία έχουν ήδη επισημανθεί από τον Browning³² και τον Greco³³.

³² Βλ. Browning, *ό.π.*, 406.

³³ Βλ. G. M. Greco, «Sugli stíχοι εις τὸν Ἀδὰμ di Ignazio Diacono» *Ιταλοελληνικά* 5 (1994-1996) 126-128.

7 ἔχθροῦ φανέντος τῆς πάλης ὑπερτέρου,
cf. Eur. Med. 921: ἔχθρῶν τῶν ἐμῶν ὑπερτέρους.

19-20 φωστῆρα διφρεύοντα πρὸς τὴν ἡμέραν,
ἄλλον δὲ πυρσεύοντα νύκτα προσφόρως,
cf. Eur. Suppl. 991-992: ἐδίφρευε τόθ' ἄλιος
σελάνα τε κατ' αἰθέρα.

46 ἐνυπνίων δώρημα καὶ πόνων ἄκος·
cf. Eur. Andr. 121: ἄκος τῶν δυσλύτων πόνων.

75 πείσεις γὰρ οὕτως εὐπετῶς, γυνὴ γὰρ εἶ.
cf. Eur. Andr. 85: πολλὰς ἂν εὐροῖς μηχανάς, γυνὴ γὰρ εἶ.

103 Γυμνοὶ φανέντες, φεῦ, γυναί, τὰ νῦν φράσον·
cf. Eur. Med. 358: φεῦ φεῦ, μελέα τῶν σῶν ἀχέων, δύστηνε
γύναι.

123 ἐν ᾧ φυγῶν λάθοιμι· πλὴν ἔπου, γυναί.
cf. Eur. Tr. 1270: σὺ δ', ᾧ γεραῖὰ δυστυχεστάτη γυναί, ἔπου.

136 Ἐπεὶ γυναικὸς εὐρέθης ἠττημένος,
cf. Eur. Andr. 697: γυναικός, ᾧ κάκισθ', ἠσσημένος.

Τα παραπάνω στοιχεία δεν είναι αρκετά για να αποδείξουμε ότι ο Ιγνάτιος με αυτό το ποίημα προσπάθησε να συνθέσει μια μικρή τραγωδία, ωστόσο είναι επαρκή για να συμπεράνουμε ότι είχε μια άμεση γνώση των αρχαίων ελληνικών τραγωδιών³⁴.

³⁴ Και ο Browning έχει υποστηρίξει πως ο Ιγνάτιος γνώριζε άμεσα τις αρχαίες τραγωδίες βλ. Browning ό.π., 405.

Εκτός, όμως, από την γνώση της τραγικής ποίησης ο Ιγνάτιος φαίνεται ότι διέθετε μία ευρύτερη αρχαιομάθεια³⁵, γεγονός που αποδεικνύεται και από το αρχαιοπρεπές λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί, για να αποδώσει τις λέξεις και τα νοήματα της *Γενέσεως*. Για παράδειγμα, χρησιμοποιεί την λέξη *μόρος* 50, έναν τύπο της αρχαιοελληνικής ποίησης, για να εκφράσει τον θάνατο³⁶.

Αντίστοιχα έχουμε:

ἕως 33 αντί ἀνατολή³⁷

ἀρδεύω 34 αντί ποτίζω³⁸

βιβρώσκω 58 αντί ἐσθίω (μελλ. φαγοῦμαι)³⁹

παραπαφίσκω 102 αντί ἀπατῶ⁴⁰

ἐφετμή 137 αντί ἐντολή⁴¹

ἀρὰ 5 αντί κατάρα⁴²

Τέλος, υπάρχουν και ορισμένες άλλες ποιητικές λέξεις που υποδηλώνουν την αρχαιομάθεια του Ιγνατίου, όπως ἄκος 46, δέρομαι 63, διφρεύω 19, δυσμενής 102, δύστηνος 11, θέμις 132 και 135, νηκτός 21, τάλας 93 και 130, τρύχω 100, φρήν 61 και 130 και ψόφος 115.

³⁵ Για την αρχαιογνωσία του Ιγνατίου, όπως αυτή αντικατροπτίζεται συνολικά στο συγγραφικό του έργο βλ. Στ. Λαμπάκης, «Παρατηρήσεις σχετικά με τις όψεις της αρχαιογνωσίας του Ιγνατίου Διακόνου» στο *Οί σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος} -9^{ος})* (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνής Συμπόσια 9), Αθήνα 2001, 109-132.

³⁶ Πρβλ. Γένεση 2, 17.

³⁷ Πρβλ. Γένεση 2, 8.

³⁸ Πρβλ. Γένεση 2, 10.

³⁹ Πρβλ. Γένεση 2, 16-17.

⁴⁰ Πρβλ. Γένεση 3, 13.

⁴¹ Πρβλ. Γένεση 3, 11.

⁴² Πρβλ. Γένεση 2, 16.

4. Μέτρο

Οι Στίχοι εἰς τὸν Ἀδὰμ ἔχουν συντεθεῖ στον λεγόμενο βυζαντινό δωδεκασύλλαβο, ἓνα μέτρο συγγενικό με το ιαμβικό τρίμετρο της αρχαίας τραγωδίας⁴³, το οποίο καθιερώθηκε στην βυζαντινή ποίηση κυρίως με τον Γεώργιο Πισίδη. Τα πιο βασικά χαρακτηριστικά αυτού του μέτρου, τα οποία ακολουθεῖ και ο Ἰγνάτιος, εἶναι ο σχηματισμός ἰάμβων $\times - \upsilon -$, οι δώδεκα συλλαβές και η τονικότητα, η οποία επιτυγχάνεται με την παροξυτονία, τις τομές (πενθημιμερείς, εφθημιμερείς) και τις τονιζόμενες συλλαβές που προηγούνται αυτών.

Ὡς προς τον σχηματισμό των ιαμβικών μέτρων, διατηρῶνται οι κανόνες της προσωδίας, με λίγες μόνο εξαιρέσεις, που ἴσως οφείλονται σε σφάλματα των αντιγραφῶν κατά την παράδοση του κειμένου. Για παράδειγμα ο στίχος 6 παραδίδεται στους κώδικες ως εξής:

ἦν ἐξ ἐκείνων ἢ βροτῶν εὖρε φύσις, 6

- - υ - - | - υ - - υ υ -

Ἡ 10^η συλλαβή που στην συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι βραχεία, αποκαθίσταται σε μακρά με την προσθήκη ενός ν, ὅπως σωστά διέκρινε ο Boissonade⁴⁴. Παρόμοια και στον στίχο 34, η 10^η συλλαβή εἶναι βραχεία:

ἦν τετράκλυστον ὥσπερ ἄρδεῦον ὕδωρ, 34

- - υ - υ - υ - - υ υ -

Σε αυτήν ὅμως την περίπτωση, εἶναι δύσκολο να βρεθεῖ κάποια ικανοποιητική διόρθωση. Ο Müller ἔχει προτείνει την μετατροπή του ἄρδεῦον στον τύπο ἄρδευτή⁴⁵, ενώ ο Greco θεωρεῖ πως ο στίχος εἶναι σωστός, επικαλούμενος ἓνα

⁴³ Ο Wilson ἔχει ἐπισημάνει αυτή την συγγένεια στο μέτρο ἀνάμεσα στο ποίημα και την αρχαία τραγική ποίηση, θεωρεῖ, ὅμως, πως ο Ἰγνάτιος μάλλον μιμείται τον Γεώργιο Πισίδη, παρά τους αρχαίους τραγικούς, βλ. Wilson, ὁ.π., 74-75.

⁴⁴ Βλ. Boissonade, ὁ.π., 437.

⁴⁵ Βλ. Müller, ὁ.π., 29.

φαινόμενο της αρχαίας μετρικής, σύμφωνα με το οποίο η βραχεία συλλαβή γίνεται μακρά λόγω της «συμφωνοποίησης» της δασείας⁴⁶. Τελικά, για την αποκατάσταση του στίχου θα δεχτούμε ως πιο πιθανή την άποψη του Greco. Επίσης στο στίχο 17 η έβδομη συλλαβή είναι θέσει μακρόχρονη, παρόλο που θα έπρεπε να είναι βραχύχρονη, γι' αυτό και για την αποκατάστασή της θα υιοθέτησουμε την διόρθωση του Kuhn⁴⁷.

codd. γῆν, οὐρανὸν καὶ πᾶσαν τῶν ἄστρον θέσιν, 17

- - υ - - - - - υ -

Kuhn γῆν, οὐρανὸν καὶ πᾶσαν ἄστρον τὴν θέσιν, 17

- - υ - - - υ - - - υ -

Εκτός όμως από την προσωδία, τηρείται και ο κανόνας των δώδεκα συλλαβών, με εξαίρεση δύο μόνο στίχους (49, 88), οι οποίοι μας σώζονται με έντεκα συλλαβές.

ένος δέ <-> μάλιστα μὴ ψάυειν ὄλωσ 49

- - υ <-> - - υ - - - υ -

Ζητεῖς δὲ βέλτιον <υ> τοῦ γνῶναι, φίλε, 88

- - υ - - - <υ> - - - υ -

Ο Boissonade και ο Dübner έχουν προτείνει κάποιες διορθώσεις: στον στίχο 49, ο Boissonade προτείνει την προσθήκη του «ὡς» στην τέταρτη συλλαβή⁴⁸, ενώ ο Dübner προσθέτει στην ίδια συλλαβή το μόριο «δή». Τελικά, θα διατηρήσουμε ως πιο πιθανή την διόρθωση του Dübner «δή μάλιστα»⁴⁹, επειδή το «ὡς» δημιουργεί στον στίχο χασμωδία. Παρόμοια και στον στίχο 88, όπου παραλείπεται η 7^η βραχεία συλλαβή, θα διατηρήσουμε την διόρθωση του Boissonade, την προσθήκη της λέξης

⁴⁶ Βλ. Greco, ό.π., 118.

⁴⁷ Βλ. F. Kuhn, *Symbolae ad doctrinae περι διχρόνων historiam pertinentes* (Breslauer Philologische Abhandlungen 6), Vratislaviae 1892, 117.

⁴⁸ Βλ. Boissonade, ό.π., 438.

⁴⁹ Βλ. Dübner, ό.π., 92.

«τι», καθώς αυτή η γραφή ταιριάζει μετρικά και νοηματικά με το κείμενο. Υπάρχει όμως και η περίπτωση οι συγκεκριμένοι στίχοι να συντέθηκαν όντως ως ενδεκασύλλαβοι και να μην είναι αναγκαίες οι οποιοδήποτε είδους προσθήκες.

Επίσης, ο ποιητής σε γενικές γραμμές μένει πιστός και στην παροξύτονη κατάληξη εκτός από τους στίχους 35, 75, 96, 121 όπου έχουμε προπαροξύτονη και οξύτονη κατάληξη: μαιεύτριαν 35, όφληματος 96, κρυβήσομαι 121 και γυνή γὰρ εἶ 75. Η παροξυτονία συνήθως επιδιώκεται με την χρήση στερεότυπων παροξύτων λέξεων όπως γύναι (στιχ. 55, 61, 67, 80, 97, 123), ὄφεις (στιχ. 2, 102), μόρον (στιχ. 50, 60), λέγει (στιχ. 54, 71) κ.α.

Ενώ, ως προς τις τομές του μέτρου, αξίζει να σημειωθεί πως στο σύνολο των 143 στίχων του ποιήματος έχουμε 100 πενθημιμερείς (=B5) και 43 εφθημιμερείς (=B7) τομές. Η σχέση τους με τις τονιζόμενες συλλαβές απεικονίζεται στον ακόλουθο πίνακα.

	ΣΤΙΧΟΙ		ΣΤΙΧΟΙ
B5	100(=69,93%)	B7	43 (=30,06%)
Προπαροξύτονες	12 (= 8,39%)	Προπαροξύτονες	38 (=26,57%)
Παροξύτονες	54 (= 37,76%)	Παροξύτονες	5 (=3,49%)
Οξύτονες	34 (= 23,77%)	Οξύτονες	0

Αξιοπρόσεκτο, τέλος, είναι το γεγονός πως στο σύνολο των 100 στίχων που έχουν πενθημιμερή τομή, οι 12 τονίζονται στην τρίτη συλλαβή, κάτι που δεν συνηθιζόταν από τους βυζαντινούς ποιητές, ειδικά της εποχής των Κομνηνών και της ύστερης βυζαντινής περιόδου⁵⁰. Πιθανόν αυτό εξηγείται από την αρχαιοπρέπεια του Ιγνατίου και την εποχή την οποία έζησε, όπου η τονικότητα του βυζαντινού δωδεκασύλλαβου βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο.

⁵⁰ Βλ. Α. Κομίνης, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί* («Ἀθηνᾶ». Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 3), Ἀθῆναι 1966, 74. Επίσης βλ. ἀπὸ τὸ ποίημα τοὺς στίχους με πενθημιμερὴ τομή που τονίζονται 3η συλλαβή: στιχ. 31, 34, 41, 50, 60, 78, 95, 97, 105, 114, 127 καὶ 131.

5. Λειτουργία του ποιήματος

Οι *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* είναι ένα ποίημα με έντονη δραματικότητα που δημιουργεί ερωτήματα σχετικά με τον προορισμό της σύνθεσής του. Οι Βυζαντινοί δεν συνήθιζαν να συνθέτουν αυτούσια δραματικά έργα και την ανάγκη της αναπαράστασης την υποκαθιστούσαν οι μυθιστορηματικοί βίοι των αγίων, οι δραματικοί διάλογοι στους ύμνους του Ρωμανού, τα ερωτικά μυθιστορήματα και γενικότερα οι μεγαλοπρεπείς γιορτές και το εθιμοτυπικό της αυλής. Ελάχιστα δραματικά κείμενα μας σώζονται από την βυζαντινή χλιετία (όπως ο *Χριστός Πάσχων*, η *Κατομνομαχία* κ.α.) και εκείνα προορίζονταν για ανάγνωση και όχι για παράσταση ενώπιον κοινού⁵¹.

Ο Speck έχει κάνει διάφορες σκέψεις σχετικά με τις προθέσεις του ποιητή και την πιθανότητα παράστασης του ποιήματος, παρόλο που το έχει αποκαλέσει όπως και ο Hunger «Lesedrama»⁵². Συσχετίζοντας το ποίημα με την διδασκαλική ιδιότητα του Ιγνατίου, υποθέτει πως μπορεί να παραστάθηκε στα πλαίσια κάποιας εορτής στο τέλος της σχολικής χρονιάς, ωστόσο οι σχετικές ενδείξεις που εντοπίζει δεν είναι ισχυρές για να αποδείξει κάτι τέτοιο. Παρόμοια, η Wolska Conus χαρακτηρίζει το κείμενο ως «un drame religieux»⁵³ που έχει κάποια στοιχεία ρητορικής άσκησης. Τελικά οι σύγχρονοι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως πρόκειται για ένα ποίημα σε διαλογική μορφή, με έντονη δραματικότητα, που προοριζόταν για ανάγνωση⁵⁴.

Το ίδιο το ποίημα δίνει ακόμα μία διάσταση για τον σκοπό της σύνθεσής του, καθώς αφιερώνεται σε έναν φίλο του ποιητή που έχει περιπέσει σε συμφορές, πρὸς γὰρ φίλον συμφοραῖς περιπεσόντα ποιεῖται τὸ πόνημα. Ποιες είναι, όμως, αυτές οι συμφορές; Ο ποιητής προτρέπει τον φίλο να νιώσει τα παθήματα των πρωτοπλάστων σαν να είναι δικά του, σαν να έχει ζήσει παρόμοιες κακοτυχίες, τῆς

⁵¹ Σχετικά με το θέατρο στο Βυζάντιο και τα κείμενα σε «δραματική» μορφή βλ. W. Puchner, «Το βυζαντινό θέατρο» *Επετηρίς τοῦ κέντρου ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν* 11 (1981) 169-274 και Η. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία: Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν βυζαντινῶν*, τόμ. Β', Αθήνα 1992, 555-578.

⁵² P. Speck, «Ignatios Diakonos, Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ. Eine Aufführung zur Abschlussfeier», *BSI* 56 (1995) 353.

⁵³ Wolska-Conus, *ό.π.*, 332-333.

⁵⁴ Puchner, *ό.π.*, 233, και Hunger, *ό.π.*, 557.

σῆς ἐν αὐτοῖς συμφορᾶς ἐπαισθάνου, ὡς καὶ λελαχῶς τῶν ὁμοίων σκαμμάτων⁵⁵. Ἴσως ο φίλος του ποιητή, ὅπως καὶ ο Αδάμ να εἶχε περιέλθει σε «αγώνες» ἐξαιτίας κάποιου φθονερού, καθὼς σύμφωνα με το ποίημα ο ὄφις ρίχνεται στον αγώνα ἐναντίον του ἀνθρώπου, κινούμενος ἀπὸ φθόνον⁵⁶.

Μήπως ἡ «πτώση» του φίλου του ποιητή ἀφορᾶ τὴν εικονομαχία⁵⁷; Καὶ ο ἴδιος ο Ἰγνάτιος στὴν ἐκτενὴ ἀπολογία του πρὸς τὸν νεκρὸ Πατριάρχη Νικηφόρο, χαρακτηρίζει τὴν πρόσκαιρη προσκόλλησή του στὴν εικονομαχία, ὡς πτώση, ἐγὼ δὲ λοιπὸν τὸν τῆς ἐμῆς ἥττης καὶ πτώσεως διὰ τοῦ ἐπιλόγου ἀνοίσω πρὸς σὲ τὸν ἀήττητον⁵⁸. Ὅπως διαβεβαιώνει, δὲν υπέπεσε με τὴν θέληση του στο ἀμάρτημα, ἀλλὰ κάποιοι τον παγίδευσαν (ὅπως καὶ ο ὄφις τους πρωτόπλαστους) καὶ τον υποχρέωσαν να το κάνει, ὡς οὐχ ἔκουσιότητα γνώμης τῷ τῆς αἰρέσεως Ἰταβυρίῳ προσέδραμον ἢ ταῖς ἐν αὐτῷ παγίσιν ἐάλων καὶ δυσδιεξόδοις θηράμασιν⁵⁹. Τὴν ἴδια ἐποχὴ συναντοῦμε τὸ θέμα τῆς «πτώσης» καὶ σε μιὰ ἐπιστολὴ του Θεόδωρου Στουδίτη, στὴν ὁποία ο ηγούμενος ἐπιπλήττει ἕναν μοναχὸ που κοινώνησε ἀπὸ εικονομάχους ἱερεῖς, παραλληλίζοντάς τον με τὸν Αδάμ, Αδάμ, ποῦ εἶ; φωνὴ ἐστὶ θεοῦ οὐ μόνον πρὸς τὸν ἀρχιπάτορα ἡμῶν, ἀλλὰ πρὸς ἕκαστον τὸν ἐκπεπτωκότα τῆς θείας ἐντολῆς⁶⁰.

Ἴσως λοιπὸν με αὐτὸ τὸ ποίημα, ο Ἰγνάτιος να ἐπεδίωκε να συνετίσει ἢ να παρηγορήσει ἕναν φίλο του που εἶχε εικονομαχικὲς βλέψεις καὶ ταυτόχρονα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαιομάθεια του, να ἠθέλε να συνθέσει ἕνα ἀρχαιοπρεπὲς «δραματικὸ ἔργο». Αξίζει ἐδῶ να σημειωθεῖ πὼς ἕναν αἰῶνα πρωτότερα, ο Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶχε συνθέσει καὶ ἐκεῖνος ἕνα ποίημα με βιβλικὸ θέμα, γραμμένο στα πρότυπα τῆς τραγωδίας, *Τὸ δράμα τῆς Σωσάννης*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δυστυχῶς μας σώζονται μόνον δύο στίχοι: ὁ ἀρχέκακος δράκων/ πάλιν πλανᾶν ἔσπευδε τὴν Εὐαν ἐμέ. λίγα χρόνια ἀργότερα, ο Στεφάνος Σαβαίτης, συνέθεσε καὶ ἐκεῖνος ἕνα δραματικὸ ἔργο με θρησκευτικὸ περιεχόμενον, *τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ*, ἕνα ποίημα

⁵⁵ Στίχ. 9-10.

⁵⁶ Βλ. τὸ στίχο 29, *κινεῖ κατ' αὐτοῦ πᾶσαν ἐκ φθόνου πάλην*.

⁵⁷ Τὸ ἐρώτημα εἶχει ἤδη τεθεῖ ἀπὸ τὸν Mango, βλ. C. Mango, *Correspondence...*, 14.

⁵⁸ C. de Boor, ὁ.π., 215.

⁵⁹ C. de Boor, ὁ.π., 216.

⁶⁰ G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB 30 II), Berlin-New York 1991, 387.

που επίσης δεν μας σώζεται. Σύμφωνα με τον Marc Lauxtermann, τα δύο αυτά έργα των παλαιστίνιων συγγραφέων επηρέασαν τον Ιγνάτιο στην σύνθεση του ποιήματός του, επομένως η απόπειρά του να συνθέσει έναν δραματικό διάλογο στα πρότυπα της αρχαίας τραγικής ποίησης δεν ήταν ένα πρωτότυπο εγχείρημα, αλλά αποτελεί τη συνέχεια μιας προγενέστερης συγγραφικής δραστηριότητας⁶¹.

⁶¹ Βλ. M. Lauxtermann, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts*, (WBS XXIV/1), Wien 2003, 134-135.

6. Η χειρόγραφη παράδοση

Οι *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* παραδίδονται σε δύο κώδικες, τον Parisinus suppl. gr. 690 (φφ. 107r-108r), και τον Parisinus gr. 1630 (φφ. 213v-214v). Ο Parisinus suppl. gr. 690 (=P) αποτελείται από 305 φύλλα περγαμηνής, έχει διαστάσεις 242 × 190 mm. και χρονολογείται τον 12 αιώνα⁶². Πρόκειται για μία συλλογή κειμένων που περιλαμβάνει 94 έργα, τα οποία συνήθως έχουν ποιητική μορφή και διδακτικό χαρακτήρα, όπως γνωμολόγια, αλφαβητάρια, επιγράμματα, αινίγματα, ποιήματα του Γεώργιου Πισίδη κ.ά.

Η γραφή του κώδικα είναι αρκετά επιμελημένη και ευανάγνωστη, εκτός από κάποια σημεία στο εσωτερικό του χειρογράφου που έχει αλλοιωθεί λόγω της υγρασίας. Πρόκειται για έναν τύπο της μικρογράμματης που περιέχει ελάχιστους συνδυασμούς γραμμάτων (π.χ. το *θ* ενώνεται με το *ε*, το *σ* με το *τ*), λίγους μεγαλογράμματους χαρακτήρες (όπως το *Δ*, το *Ν*, το *Κ* και το *Β*) και καθόλου συντομογραφίες. Επίσης, σε γενικές γραμμές, οι χαρακτήρες της γραφής παρουσιάζουν συμμετρία με εξαίρεση ορισμένα γράμματα στα οποία επιμηκύνεται η κεραία τους, όπως το *Ρ*, το *Κ*, το *Ι* και το *Τ*.

Ο Parisinus gr. 1630 (Pa) χρονολογείται τον 14^ο αιώνα, είναι γραμμένος σε ανατολικό χαρτί και αποτελείται από 278 φύλλα⁶³. Περιλαμβάνει έργα ποικίλου περιεχομένου, όπως ιατρικά και θεολογικά κείμενα, αποφθέγματα, επιγράμματα και άλλα κείμενα της αρχαίας και βυζαντινής γραμματείας. Η γραφή του κώδικα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανισοστρόγγυλη (*Fettaugenstil*), καθώς κάποιοι από τους στρογγυλόσχημους χαρακτήρες της είναι μεγεθυμένοι, όπως το *υ*, το *φ*, και το *ε*. Γενικά, όμως, υπάρχει μια δυσαναλογία στο μέγεθος των γραμμάτων, ενώ παράλληλα παρατηρούνται πολλά συμπλέγματα γραμμάτων (π.χ. το *ε* ενώνεται με το *ρ*, το *τ* με το *ρ*, το *ε* με το *π*) και πολυάριθμες συντομογραφίες (π.χ. του *γάρ* και των καταλήξεων

⁶² Για την χρονολόγηση και για μία ολοκληρωμένη περιγραφή των περιεχομένων του χειρογράφου βλ. M. Lauxtermann, *ό.π.*, 329-333. Παρόμοια και ο ο Omont έχει χρονολογήσει τον κώδικα τον 12 αιώνα, βλ. H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibliothèque nationale*, III, Paris 1888, 302. Αντίθετα με τους παραπάνω μελετητές, ο Rochefort και ο Pertusi έχουν χρονολογήσει τον κώδικα στα τέλη του 11^{ου} αιώνα βλ. G. Rochefort, «Une anthologie grecque du XIe siècle: le Parisinus suppl. gr. 690», *Scriptorium* 4 (1950), 3 και A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia, poemi I, panegirici epici* (Studia Patristica et Byzantina 7), Ettal 1960, 50.

⁶³ Για την χρονολόγηση και το περιεχόμενο του χειρογράφου βλ. Omont, *ό.π.*, II, 109-112 και M. Lauxtermann, *ό.π.*, 290-293.

-ας, -ης, -ων, -ους, -αν, -ην, -αι, -ειν, -εν και ου). Όλα αυτά τα παλαιογραφικά χαρακτηριστικά ταιριάζουν με την χρονολόγηση του χειρογράφου στο 14^ο αιώνα, εποχή κατά την οποία αναδεικνύεται στο έπακρο το προσωπικό ύφος γραφής του κάθε αντιγραφέα.

Η σχέση των χειρογράφων δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί, ειδικά με την απεικόνιση στέμματος, κυρίως λόγω της έλλειψης περισσότερων κωδίκων, οι οποίοι με τις γραφές τους θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν να εντοπίσουμε τις διαφορετικές οικογένειες κωδίκων που παραδίδουν το κείμενο. Καταρχάς, τα δύο χειρόγραφα φαίνεται ότι προέρχονται από μία κοινή πηγή, εφόσον υπάρχουν μεταξύ τους συνδετικά σφάλματα: αὐτοῖς 2, εὐρε 6, λελουχῶς 9, Σεραφείμ 15, φάγοιε 50, εἰσπέσοι 99, δειλιῶντα 119, τάλα 130 και τον στίχο 18 που βρίσκεται σε λανθασμένη θέση. Ωστόσο αυτή η κοινή τους πηγή μάλλον μοιάζει με έναν μακρινό πρόγονο, παρά με έναν κοντινό υπαρχέτυπο, καθώς οι δύο κώδικες παρουσιάζουν αρκετά ιδιότυπα σφάλματα. Τα πιο συνηθισμένα σφάλματα του P είναι ορθογραφικά λάθη (π.χ. τέθητο 31 αντί τέθειτο, ἡμᾶς 55 αντί ὑμᾶς, ἤδη 62 αντί ἤδει, και ἐκλάπεις 93 αντί ἐκλάπης) και παραλείψεις γραμμάτων (π.χ. ἐστιῶτων 37 αντί ἐστιῶντων, προσῆλθε 64 αντί προσῆλθες και φροντίσι 142 αντί φροντίσιν). Υπάρχει επίσης και η λανθασμένη γραφή εἰς ἐμέ⁶⁴ 65 αντί ὡς ἐμέ. Αντίστοιχα, τα ιδιότυπα σφάλματα του Pa είναι λίγα ορθογραφικά λάθη (π.χ. αἰθέρει 18 αντί αἰθέρι, νυκτὰ 21 αντί νηκτὰ) και οι γραφές μόνον αντί μόνην 59, λαβοῦ 61 αντί βαλοῦ, παντελῶς 96 αντί παντελοῦς, παρρησίαν 119 αντί παρουσίαν και ὑποφθείρουσα αντί ὑποφθείρασα 113.

Από την παραπάνω σύγκριση διαπιστώνουμε πως ο Pa παρουσιάζει περισσότερα ουσιαστικά σφάλματα από τον P, ορισμένα από τα οποία όπως οι γραφές παρρησίαν 119 αντί παρουσίαν⁶⁵, λαβοῦ 61 αντί βαλοῦ και ὑποφθείρουσα αντί ὑποφθείρασα 113, ίσως να προέρχονται από έναν διαφορετικό κλάδο παράδοσης του κειμένου και όχι από την αφέλεια του τελευταίου γραφέα. Τον κώδικα P έναντι του Pa έχει προκρίνει και ο Greco επισημαίνοντας ότι ο P συχνά παραδίδει πιο ισχυρές γραφές από τον Pa, παρόλο που ορισμένα σφάλματά

⁶⁴ Ίσως πρόκειται για απλούστευση του πιο σπάνιου συντακτικού τύπου ὡς ἐμέ.

⁶⁵ Για την επιλογή της συγκεκριμένης γραφής βλ. τις σημειώσεις της έκδοσης σελ. 37.

του οφείλονται σε απλοποιήσεις κάποιας *lectionis difficilis* (π.χ. ο P παραδίδει εἰς ἐμὲ 65 ἀντὶ ὡς ἐμέ) ⁶⁶.

⁶⁶ Βλ. Greco, ὀ.π., 117-118.

7. Αρχές της παρούσας έκδοσης

Στην παρούσα κριτική έκδοση εκδίδεται το ποίημα *Στίχοι εις τὸν Ἀδὰμ* ἀπὸ τὰ δύο χειρόγραφα που μας σώζεται, τον κώδικα P και τον Pa. Το ποίημα εκδόθηκε για πρώτη φορά ἀπὸ τον J. F. Boissonade⁶⁷ το 1829, ἐνὸς κατόπιν δύο ἀκόμα μελετητές, ο Fr. Dübner⁶⁸ και ο C. F. Müller⁶⁹ ἐξέδωσαν το κείμενο, ἀλλὰ και ἐκεῖνοι ὅπως και ο Boissonade, χρησιμοποίησαν μόνο τον κώδικα Pa. Ο Müller ἀργότερα σε ἓνα ἀρθρο⁷⁰ του συνέκρινε το κείμενο στα δύο χειρόγραφα και σημείωσε τις διαφορετικές γραφές που παραδίδουν, χωρίς ὡστόσο να προχωρήσει σε μια νέα ἐκδοση. Ἐπομένως, με αὐτή την ἐργασία, ἐπιχειρεῖται μια ολοκληρωμένη ἐκδοση του ποιήματος, η οποία θα βασίζεται και στα δύο χειρόγραφα.

Παράλληλα ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψη και οι προγενέστερες ἐκδόσεις του ποιήματος, οι γραφές και οι διορθώσεις που προτείνουν. Ορισμένες διορθώσεις τους μάλιστα, θεωρήθηκαν ἰδιαίτερα ικανοποιητικές για την ἀποκατάσταση του κειμένου. Για παράδειγμα ἔχουμε υιοθετήσει κάποιες ἀπὸ τις παρεμβάσεις του Boissonade, του Dübner και ἐνὸς μελετητή του ποιήματος, του Kuhn:

- 2 ἄ τοῖς Boiss. : αὐτοῖς codd.
- 6 εὕρεν m.c. scr. Boiss. : εὔρε codd.
- 17 πᾱσαν ἄστρον τὴν m.c. conī. Kuhn : πᾱσαν τῶν ἄστρον codd.
- 18 versum ante 19 transp. Boiss. : v. 18 post 19 codd.
- 49 δὴ suppl. Düb. : om. codd.
- 50 φάγοιεν Boiss. : φάγοιε codd.

⁶⁷ J. F. Boissonade, ὀ.π., 436-444. Η ἐκδοση του Boissonade ἀναδημοσιεύτηκε στην Ἑλληνική Πατρολογία βλ. PG 117, 1164A-1173B.

⁶⁸ F. Dübner, ὀ.π., 91-94. Ἐνα μέρος της ἐκδοσης του Dübner δημοσιεύτηκε ξανά ἀπὸ τον Cantarella, βλ. R. Cantarella, *Poeti bizantini* (a cura di Fabrizio Conca), II, Milano 1992, 580-586.

⁶⁹ C. F. Müller, *Ignatii Diaconi tetrasticha...*, 28-32.

⁷⁰ C. F. Müller, «Handschriftliches zu Ignatius Diaconus», *BZ* 1 (1892) 415-418. Ἐπίσης δύο ἀκόμα μελετητές ἔχουν συγκρίνει τα δύο χειρόγραφα και ἔχουν προτείνει διορθώσεις για την ἀποκατάσταση του κειμένου, βλ. F. Kuhn, ὀ.π., 116-121 και G. M. Greco, ὀ.π., 115-130.

- 88 τι add. Boiss.
119 δειλιῶσα Boiss. : δειλιῶντα codd.
130 τάλας Kuhn : τάλα codd.

Άλλοτε πάλι, δόθηκε προτεραιότητα στις γραφές που παραδίδουν τα ίδια τα χειρόγραφα και προτιμήθηκαν γραφές που επιβεβαιωνόταν και από τον P, τον κώδικα δηλαδή που δεν είχαν χρησιμοποιήσει οι προγενέστεροι έκδοτες:

- 23 τοῦτον : βροτὸν Müll.
25 τεταγμένων : τετυγμένων Müll.
28 δεδειχθαι : τετύχθαι Müll.
38 πλάνος : πλάνης Boiss.
34 ἀρδεῦον : ἀρδευτής Müll.
39 λελημμένω : δεδμημένω Müll.
44 ἐκείνου : ἐκεῖνος Müll.
46 ἐνυπνίων : ἐνύπνιον Dübner.
53 κορεσθεῖς : κορυσθεῖς Boiss.
71 ἐκλῦσαι : ἐλκῦσαι Boiss. : ἐκκλέψαι Müll.
102 με παρήπαφε : παρήπαφέν με Müll.
139 σὺν στεναγμῶ : σοὶ στεναγμὸν Müll.
142 φάγη : φαγῆ Boiss.

Τέλος πρέπει να διευκρινιστεί πως έχουμε χρησιμοποιήσει μεικτό κριτικό υπόμνημα: με θετικό κριτικό υπόμνημα σημειώνονται οι διορθώσεις που έχουμε υιοθετήσει από τους προγενέστερους μελετητές του ποιήματος, ενώ συνήθως με αρνητικό υπόμνημα σημειώνονται οι γραφές των χειρογράφων και των μελετητών που θεωρήθηκαν εσφαλμένες.

SIGLA

I. CODICES

- P = Parisinus suppl. gr. 690, s. XI, ff. 217v-218v
Pa = Parisinus gr. 1630, s. XIV, ff. 213v-214v

II. VIRI DOCTI

- Boiss. = J. F. Boissonade, *Anecdota graeca e codicibus regiis*, I, Paris 1829, (fot. Hildesheim 1962), 436-444.
Düb. = F. Dübner, *Fragmenta Euripidis*, Paris 1846, 91-94.
Mül. = C. F. Müller, *Ignatii Diaconi tetrasticha iambica 53, versus in Adamum 143*, Kiliae 1886.
Mang-Efth. = C. Mango – St. Efthymiadis, *The Correspondence of Ignatios the Deacon, Text, Translation and Commentary* (CFHB 39 / DOT 11), Washington 1997.
Kuhn = F. Kuhn, *Symbolae ad doctrinae περὶ διχρόνων historiam pertinentes* (Breslauer Philologische Abhandlungen 6), Vratislaviae 1892, 116-120.

III. CETERA

- add. = addidit
codd. = codices
coni. = coniecit
in marg. = in margine
m.c. = metri causa
om. = omiserunt
prop. = proposuit
suppl. = supplevit
scr. = scripsit
transp. = transposuit
v. = versus
vv. = versus

Στίχοι Ἰγνατίου εἰς τὸν Ἀδάμ·

πρὸς γὰρ φίλον συμφοραῖς περιπεσόντα ποιεῖται τὸ πόνημα

Ἀγῶνας, ἄθλα καὶ παλαιίσματα βλέπων,
ἅ τοῖς γενάρχαις ὁ προσεργύσας ὄφεις
δι' ἡδονῆς ἔπλεξε συμπλακεῖς πάλαι,
καὶ τὴν πολυθύλητον ἦτταν θαυμάσας
5 καὶ τῆς παλαιᾶς νῦν ἀρᾶς μεμνημένος,
ἦν ἐξ ἐκείνων ἢ βροτῶν εὗρεν φύσις,
ἐχθροῦ φανέντος τῆς πάλης ὑπερτέρου,
τῆς σῆς ἐν αὐτοῖς συμφορᾶς ἐπαισθάνου
ὡς καὶ λελαχῶς τῶν ὁμοίων σκαμμάτων.

2 cf. Io. Chrys. In Ps. 75 (PG 55, 597, 47): ὁ ὄφεις προσεργύσας τινὶ λαθραίως 5 cf. Io. Chrys. De An. Or. 3 (PG 54, 658, 3-4): καὶ τὴν παλαιὰν μετέβαλεν ἀράν ; Phot. Hom. 7 (p. 77, 33 Laourdas): καὶ τῆς παλαιᾶς ἀπαλλάσσω λύπης καὶ ἀρᾶς 7 ἐχθροῦ ὑπερτέρου cf. Eur. Med. 921: ἐχθρῶν τῶν ἐμῶν ὑπερτέρους.

2 ἅ τοῖς Boiss. : αὐτοῖς codd. 4 πολυθύλλητον Pa 6 εὗρεν m.c. scr. Boiss. : εὗρε codd. 9 λελαχῶς Mang. – Efth. : λελογχῶς Boiss. : λελουχῶς codd.

Βλέποντας τους αγώνες, τα κατορθώματα και τα τεχνάσματα, τα οποία το φίδι που έρπει στη γη, μηχανευόμενο, έπλεξε μέσω της ηδονής παλαιότερα στους γενάρχες, και αφού απορήσεις με την περιβόητη ήττα και θυμηθείς τώρα την παλαιά κατάρα, την οποία η ανθρώπινη φύση απέκτησε από εκείνους, εξαιτίας του εχθρού που αποδείχτηκε ανώτερος στην αναμέτρηση, συνειδητοποίησε την δική σου συμφορά, γιατί και σε σένα έχουν τύχει παρόμοιοι αγώνες.

- 10 Ἐπεὶ γὰρ εἶδε τῶν νοητῶν τὴν φύσιν
 ὁ πρὶν πεσὼν δύστηνος ἐκ φθορᾶς δράκων,
 καὶ τὴν κάτω σύμπηξιν ἀρρήτῳ τάχει
 λόγῳ παραχθεῖσαν τε καὶ βουλῇ μόνη
 οἶον τὸ σεπτὸν τῆς ἄνω κληρουχίας,
- 15 Χερουβίμ, ἀρχὰς καὶ Σεραφίμ καὶ θρόνους,
 ἀρχαγγέλους τάξεις τε φρικτῶν ἀγγέλων
 γῆν, οὐρανὸν καὶ πᾶσαν ἄστρον τὴν θέσιν,
 ὕδωρ τε καὶ πῦρ, ἀέρα ξὺν αἰθέρι,
 φωστῆρα διφρευόντα πρὸς τὴν ἡμέραν,
- 20 ἄλλον δὲ πυρσεύοντα νύκτα προσφόρως,

10 τῶν νοητῶν τὴν φύσιν cf. Orig. Contra Cels. 7, 37, 22 (p. 100 Borret): ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τῶν νοητῶν φύσιν **15-16** cf. Const. Apost. 8, 12 Metzger: ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας...τὰ Χερουβίμ καὶ τὰ Σεραφίμ...ἀρχὰς τε καὶ θρόνους, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους **19-20** cf. Eur. Suppl. 991-992: ἐδίφρευε τόθ' ἄλιος / σελάνα τε κατ' αἰθέρα ; cf. Gen. 1, 6: καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς **20** cf. Greg. Naz. Or. 32, 55, 41 (PG 36, 184C): οὔτε σελήνην ἐν ἡμέρᾳ πυρσεύουσιν·

15 Χερουβείμ...Σεραφεῖμ P : Χερουβίμ...Σεραφεῖμ Pa **17** πᾶσαν τῶν ἄστρον θέσιν codd. : τὴν Boiss. : πᾶσαν ἄστρον τὴν m. c. conl. Kuhn **18** versum post 19 praebent codd. : transp. Boiss. τε legi nequit P αἰθέρει Pa

Ὅταν εἶδε τὴν φύσιν τῶν νοητῶν πραγμάτων, τὸ εχθρικό φίδι ποῦ πρωτύτερα εἶχε ἐκπέσει λόγω τῆς αμαρτίας, καὶ τὴν ἐπίγεια δημιουργία, ποῦ ἐγίνε με ἀνείπωτη ταχύτητα, με τὸν λόγο καὶ μόνο με τὴ βούληση, δηλαδὴ ἀφενὸς τὸ σεβάσμιο βασιλείο τῆς οὐράνιας κληρουχίας, τὰ Χερουβίμ, τὶς Ἀρχές, τὰ Σεραφίμ, καὶ τοὺς θρόνους, τοὺς ἀρχαγγέλους, τὰ τάγματα τῶν φοβερῶν ἀγγέλων, καὶ ἀφετέρου τὴν γῆ, τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ διάταξη ὅλων τῶν ἀστρον, τὸ νερό καὶ τὴ φωτιά, τὸν ἀέρα καὶ μαζί τὸν αἰθέρα, τὸ φωτεινὸ σῶμα ποῦ οδηγεῖ τὸ ἄρμα τὸν τὴν ἡμέρα καὶ τὸ ἄλλο ἀστέρι ποῦ φωτίζει με τοὺς πυρσοὺς τὸν τὴν νύκτα,

κτῆνη τε νηκτὰ πάντα καὶ πτηνῶν γένος,
καὶ πάντα κόσμον ἐν λόγῳ πεφηνότα,
τοῦτον δὲ χειρὶ καὶ προβουλίῳ μόνῳ
λαβόντα τὴν ὑπαρξιν ἐνθεεστέραν,
25 καὶ δεσπότην δειχθέντα τῶν τεταγμένων,
ὡς παντὸς ἄλλου προκριθέντα τῷ λόγῳ,
τιμῆς τε πάσης ἔνθεν ἠξιωμένον,
ἐκ τοῦ δεδειχθαι τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα,
κινεῖ κατ' αὐτοῦ πᾶσαν ἐκ φθόνου πάλην,
30 ἕως ἀφῆκε τῆς Ἑδέμ τοῦ χωρίου,
ἐν ᾧ τέθειτο καὶ φυτουργεῖν καὶ μένειν
καὶ ταῖς ἐκεῖθεν ἐντροφᾶν γεωργίαις.

21 νηκτὰ πάντα cf. Corp. Herm. 24, 17 Festugière – Nock: φιλοῦσι δὲ τὴν γῆν οἱ ὄφεις καὶ ὅσα ἔρπει· τὸ δὲ ὕδωρ τὰ νηκτὰ πάντα : cf. Georg. Cedr. Comp. hist. (I p. 9, 6 Bekker): τῇ ε' ἡμέρᾳ τὰ ἔρπετά, τὰ νηκτὰ πάντα **28** cf. Gen. 1, 27: καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν.

21 νηκτὰ Pa **23** τοῦτον codd. : βροτὸν coni. Müll. δὲ legi nequit P **24** ἐνθεεστέραν Düb. **25** τετυγμένων Müll. **28** δεδειχθαι : τετύχθαι coni. Müll. **31** τέθητο P

τα θηρία καὶ ὅλα ὅσα κολυμπούν στο νερό καὶ τα πτηνά, καὶ γενικά ὅλο τον κόσμο που φανερώθηκε με τον λόγο, τον ἄνθρωπο που πλάστηκε ἀπὸ το χέρι καὶ μόνο με το σχέδιο του Θεοῦ, καὶ ἔλαβε ὑπαρξὴ περισσότερο θεικὴ καὶ ἐγινε κύριος ὅλων των ειδῶν καὶ ἐπειδὴ προτιμήθηκε νὰ υπερτερεῖ ἀπὸ ὅλα τα ὄντα ὡς πρὸς τὴν λογικὴ καὶ ἀξιώθηκε με κάθε τιμὴ λόγῳ του ὅτι φάνηκε ὁμοῖος με τὴν εἰκόνα του Θεοῦ, το φίδι, ἀπὸ τὴν ζήλια του, ξεκινά ἐναντίον του κάθε εἶδους πάλι, ἕως ὅτου ἐγκατέλειψε τον τόπο τῆς Ἑδέμ, στον ὁποῖο εἶχε ἐγκατασταθεῖ γιὰ νὰ καλλιεργῆ, νὰ μένει καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τα ἀγαθὰ αὐτῆς τῆς γῆς.

Ἐδέμ, τὸ πάντων θαῦμα τῆς ἕω τόπων,
 ἦν τετράκλυστον ὥσπερ ἀρδεῦον ὕδωρ
 35 φυτῶν ἀπάντων δεικνύει μαιεύτριαν,
 πολλὴν φερόντων τέρψεως εὐμορφίαν
 καὶ πᾶσαν ὄψιν ἐστιώντων εἰς ἄγαν.
 Ὅτι περ δεδοικῶς ὁ πλάνος προσεγγίσει,
 ὡς οἶα χειρὶ τοῦ Θεοῦ λελημμένῳ
 40 καὶ τὴν ἐκεῖθεν ὄψιν ὠραῖσμένῳ,
 Εὐὰ πρόσσεισι τῇ φύσει νωθεστέρα
 καὶ τῇ πρὸς ἄνδρα προσβολῇ σοφωτέρα, |
 107v ἦν εἰς βοηθὸν καὶ συνεργὸν τοῦ βίου,
 πλευρᾶς ἐκείνου μικρὸν ἐξελὼν τρύφος,
 45 ἔδειμε καὶ δέδωκεν αὐτῷ πανσόφως
 ἐνυπνίων δώρημα καὶ πόνων ἄκος·

34-35 cf. Gen. 2, 10: ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. **43** βοηθὸν cf. Gen. 2, 18: Καὶ εἶπεν κύριος ὁ θεός Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. **44** cf. Gen. 2, 21: καὶ ἔλαβεν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. **46** cf. Eur. Andr. 121: ἄκος τῶν δυσλύτων πόνων

34 ἀρδευτῆς Müll. **35** μαιευτρίαν Boiss. **37** ἐστιώτων P **38** πλάνης Boiss. **39** δεδμημένῳ Müll. **44** ἐκεῖνος Müll. **46** ἐνύπνιον Dübner.

Ἡ Ἐδέμ, τὸ θαῦμα ὅλων των τόπων τῆς Ανατολῆς, τὴν ὁποία τὸ νερὸ τὴν ποτίζει με τέσσερα ποτάμια καὶ τὴν ἀναδεικνύει μητέρα ὅλων των φυτῶν που ἔχουν μία ἀπολαυστικὴ ομορφιά καὶ χορταίνουν τὸ βλέμμα ὅλων. Ὁ δόλιος φοβήθηκε νὰ πλησιάσει τὸν Ἀδάμ, ἐπειδὴ εἶχε πλαστεῖ ἀπὸ τὸ χεῖρ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶχε γίνεαι ὠραῖος ὅπως τὸν ἴδιο τὸν Θεό, πλησιάζει τὴν Εὐὰ που ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἦταν πιο ἀδύναμη, ἀλλὰ καὶ πιο ἰκανὴ γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ στὸν ἄντρα, αὐτὴν που ὁ Θεός τὴν εἶχε πλάσει ἀφαιρώντας ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ πλευρὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ τὴν προσέφερε, με κάθε σοφία, ὡς βοηθὸ καὶ σύντροφο στὴν ζωὴ, ὡς ἓνα δῶρο γιὰ τὰ ὄνειρα, καὶ ἓνα βάλσαμο γιὰ τοὺς κόπους.

οἷς καὶ παρασχῶν ἐντολῶν ὑποσχέσεις
πάντων φυτῶν προὔτρεψε τὴν ἐξουσίαν,
ἐνὸς δὲ <δὴ> μάλιστα μὴ ψεύειν ὅλως,
50 ὡς εἰ φάγοιεν, δεινὸν ἐκτίσαι μόρον,
εἵπερ δὲ μὴ τρώσειαν αὐτοῦ τὸν νόμον,
βιοῦν ἀλύπως εἰς χρόνων εὐκληρίας.
Ταύτη προσελθὼν καὶ κορεσθεὶς καὶ πάλιν,
χωρεῖ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας καὶ λέγει·

47-50 cf. Gen. 2, 16-17: καὶ ἐνετείλατο κύριος ὁ θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φάγη, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ἧ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. ; δεινὸν...μόρον cf. Orac. Sib. 5, 451 (p. 126 Geffcken): καὶ Πάφος αἰάξει δεινὸν μόρον ; cf. Georg. Cedr. Comp. Hist. (I p. 549, 9 Bekker): ἔνθα μόρος σε δεινὸς ἀρπάσει τάλαν

49 δὴ suppl. Düb. : ὡς add. Boiss. : om. codd. **50** φάγοιεν Boiss. : φάγοιε codd. **53** κορουσθεὶς con. Boiss. πάλαι Düb.

Σε εκείνους ο Θεός, αφού τους ἔδωσε υποσχέσεις για τις εντολές του, τους παραχώρησε την κυριαρχία ὅλων των δέντρων, ἀλλὰ (τους εἶπε) ἰδιαίτερα ἓνα δέντρο να μην ἀγγίξουν καθόλου, ἐπειδὴ εἴν το δοκίμαζαν, θα πλήρωναν με φρικτὸ θάνατο, ἐνὼ εἴν δεν παρέβαιναν τὴν ἐντολή του, θα ζούσαν χωρὶς λύπες, χρόνους εὐτυχισμένους. Αφού χορτάτος πλησίασε πάλι τὴν Εὐά, ἐπιχειρεῖ αὐτούς τους ἀγῶνες (λόγους) καὶ λέει:

ΟΦΙΣ

- 55 Τι δὴ πρὸς ὑμᾶς εἶπεν ὁ πλάσας, γύναι;
«μὴ τοῦδε προσψάυσητε τοῦ φυτοῦ μόνου»;
Ὡς μὴ θεοὶ γένησθε, βασκίνας ἔφη.

ΕΥΑ

- Ἐφησε παντὸς ἐκ ξύλου βεβρωκένας,
τούτου δὲ γεῦσιν τοῦ φυτοῦ φυγεῖν μόνην,
60 ὡς μὴ λάβοιμεν ἀντὶ βρώσεως μέροςον.

ΟΦΙΣ

- Μὴ δὴ σὺ ταῦτα σαῖς φρεσὶν βαλοῦ, γύναι,
ἦδει γὰρ, εἰ φάγοιτε τοῦ ξύλου μόνου,
ἔσεσθε πάντως ὡς θεοὶ δεδορκότες.

ΕΥΑ

- Ἀδὰμ προσῆλθες τάνδρὶ μου καὶ δεσπότη
65 ἦ πάντα θαρσῶν ἦκες ὡς ἐμέ, ξένε;
ἔγνωσ γὰρ ὡς πέφυκα τοῦδε δευτέρα.

55-56 cf. Gen. 3, 1: καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί Τί ὅτι εἶπεν ὁ θεὸς Οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; 61 cf. Orac. Chald. 107, 1 (p. 92 Des Places): μὴ τὰ πελώρια μέτρα γύης ὑπὸ σὴν φρένα βάλλου 62-63 cf. Gen. 3, 5: ἦδει γὰρ ὁ θεὸς ὅτι ἐν ἧ ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοὶ γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν.

55 ἡμᾶς P 59 μόνον Pa 61 λαβοῦ Pa φρεσὶν m.c. scr. Boiss. 62 ἦδη P 64 προσῆλθε P 65 εἰς ἐμέ P

ΟΦΙΣ: Γυναίκα, γιατί σας εἶπε ο Πλάστης «να μην αγγίξετε αυτό μόνο το φυτό»; Από φόβο μήπως γίνετε θεοὶ σας το εἶπε. ΕΥΑ: Εἶπε να φάμε ἀπὸ κάθε δέντρο, ἀλλὰ να ἀποφύγουμε τὴν γεύση αὐτοῦ μόνο τοῦ φυτοῦ, για να μην λάβουμε σε ἀντάλλαγμα αὐτῆς τῆς τροφῆς, τὸν θάνατο. ΟΦΙΣ: Γυναίκα, μην βάζεις αὐτά τα λόγια στο μυαλό σου, ἐπειδὴ ἐκεῖνος γνῶριζε πως ἀν δοκιμάσετε ἀπὸ αὐτό μόνο το δέντρο, θα γίνετε ἰσόθεοι ἀφοῦ θα βλέπετε σαν θεοί. ΕΥΑ: Ἦρθες για τὸν Ἀδὰμ, τὸν ἀντρά μου καὶ κύριο μου, ἢ ἔχοντας υπερβολικό θάρρος ἦρθες σε μένα, ξένε; Γιατί γνωρίζεις ὅτι εἶμαι κατώτερη του.

ΟΦΙΣ

Αδάμ θελούσης, οὐδὲν ἰσχύει, γύναι·
ἐφέψεται γάρ, εἰ παραινέσεις, λόγοις
καὶ δέξεται τάχιστα, σὺν σοὶ καὶ φάγη.

ΕΥΑ

70 ὄντως προσῆλθες ὡς ἐχούση δειλίαν
καὶ μηχαναῖς με τοῦτον ἐλκῦσαι λέγεις·
πρόσειμι λοιπόν, εἴ γε δέξεται τάδε.

ΟΦΙΣ

Μὴ δὴ προσέλθῃς τάνδρῳ γεύσεως ἄτερο,
πρώτη δὲ πειράθητι καὶ πρώτη φάγε·
75 πείσεις γὰρ οὕτως εὐπετῶς· γυνὴ γὰρ εἶ.

ΕΥΑ

Ἐπεισας ὡς φάγοιμι καὶ τῷ συζύγῳ
φαγεῖν παραινέσασαιμι, σύμβουλε ξένε,
εἰ δὴ τύχοιμεν, ὧνπερ εἶπας, ἐλπίδων;

75 cf. Eur. Andr. 85: πολλὰς ἂν εὖροις μηχανάς, γυνὴ γὰρ εἶ.

71 ἐλκῦσαι Boiss. : ἐκκλέψαι Müll. 73-74 vv. in marg. scripsit P

ΟΦΙΣ: Γυναίκα, ο Αδάμ δεν έχει καθόλου δύναμη, αν θέλεις εσύ, γιατί θα ακολουθήσει τα λόγια (σου), αν εσύ τον συμβουλέψεις και θα δεχτεί τάχιστα και θα δοκιμάσει μαζί σου. ΕΥΑ: Πράγματι, με πλησίασες επειδή είμαι δειλή και μου λες να τον παρασύρω με τεχνάσματα, πλησιάζω λοιπόν (για να δω), αν βέβαια θα τα δεχτεί. ΟΦΙΣ: Μην πλησιάζεις τον άντρα, χωρίς να το έχεις γευτεί, αλλά δοκίμασε και φάε πρώτη· έτσι θα τον πείσεις ευκολότερα· γυναίκα είσαι άλλωστε. ΕΥΑ: Με έπεισες να δοκιμάσω και να προτρέψω και τον σύζυγο μου να φάει, παράξενε σύμβουλε· μακάρι πράγματι να τύχουμε τις προσδοκίες που μας είπες.

ΟΦΙΣ

Μή δὴ βραδείας τὰς ὑποσχέσεις δίδου,
80 ὡς ἂν ταχείας τὰς ἐμὰς λήψη, γύναι·
τὸ γὰρ βραδῦνον οἶδε μὴ τίκτειν χάριν.

ΕΥΑ

Ἄνερ, τὸ τερπνὸν τοῦδε τοῦ φυτοῦ βλέπων
ἡδῦνον ὡς μάλιστα γεῦσιν καὶ θέαν,
δέδεξο, καὶ γένοιο θεῖος, εἰ φάγοις.

ΑΔΑΜ

85 Θεῖον τὸ δῶρον, εἰ παρέσχε τις ξένος;
Καὶ πῶς θεὸν θήσει με γεῦσις, εἰ φάγω;
Θεὸς γὰρ οὐδεὶς, ὅς μεθέξει βρωμάτων.

ΕΥΑ

Ζητεῖς δὲ βέλτιόν <τι> τοῦ γινῶναι, φίλε,
φύσιν καλῶν τε καὶ κακῶν ἐν τῷ βίῳ;
90 Τούτου μετασχών, τοῖν δυοῖν πείραν λάβοις.

81 cf. Areth. Script. minor. Op. 38 (I, p. 294 Westerink): «ὠκεῖαι χάριτες γλυκερώτεραι, ἦν δὲ βραδύνη, πᾶσα χάρις κενεή, μηδὲ λέγοιτο χάρις» καὶ τὸ δημῶδες τοῦτο «βραδεῖα δόσις, ματαία χάρις». **82-83** cf. Gen. 3, 6: καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρωσιν καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ ὠραῖον ἐστὶν τοῦ κατανοῆσαι **88-89** cf. Gen. 3, 22: καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Ἴδου Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν.

88 τι add. Boiss. : om. codd.

ΟΦΙΣ: Μην καθυστερεῖς τις υποσχέσεις, γυναίκα, για να λάβεις σύντομα και τις δικές μου· μάθε πως η αργοπορία δεν γεννά την ευεργεσία. ΕΥΑ: Άντρα, δές την ομορφιά αυτού του φυτού, το οποίο ευχαριστεῖ τόσο πολύ την γεύση και την ὄραση, δέξου, και αν το φας, θα γίνεις θεϊκός. ΑΔΑΜ: Θεϊκό το δῶρο. Μήπως το ἔδωσε κάποιος ξένος; Μα πως η γεύση, αν το δοκιμάσω, θα με κάνει Θεό; Επειδὴ κανένας δεν γίνεται Θεός με το να δοκιμάσει κάτι φαγώσιμο. ΕΥΑ: Καλέ μου, ζητάς να γνωρίσεις κάτι ανώτερο, δηλαδή την φύση των καλῶν και των κακῶν στην ζωή; Αν το φας, θα γνωρίσεις και τα δύο.

ΑΔΑΜ

Καὶ πῶς γέ τις, τεθέντας ἐκβαίνων ὄρους,
οὓς ὁ κτίσας ἔπηξεν ἠκριβωμένως;
Ὡς ἐκλάπης, τάλαινα, τῇ ῥαθυμιά!

ΕΥΑ

Ἔχεις ἀφορμὰς τὰς σαλευούσας ὄρους·
95 ἐμοὶ πρόσαψον, ἦν δέδουκας αἰτίαν,
κάγῳ σε λύσω παντελοῦς ὀφλήματος.

ΑΔΑΜ

Ἴδού, γέγευμαι, καὶ φθορὰν εἶσω, γύναι,
βλέπω συνεισρέουσιν ἐν τῇ κοιλίᾳ,
ἐξ ἧς, ἐγῶμαι, δεινὸς εἰσπέσοι μόρος.

ΕΥΑ

100 Καὶ τὴν ἐμὴν τρύχουσιν ἔνδον γαστέρα
ὠδῖνες, ἅς εἴληφα γεύσει τοῦ ξύλου,
ἐξ οὗ με παρήπαφε δυσμενῆς ὄφης.

91-94 cf. Georg. Pis. Exp. Pers. II 328 (p. 113 Pertusi): μηδ' αὖ σαλεύσας τοὺς πεπηγμένους ὄρους ; cf. Georg. Pis. Bell. Av. 39-40 Pertusi: τῶν μὲν θελόντων τοὺς πεπηγμένους ὄρους αἰὲ σαλεύειν 102 cf. Gen. 3, 13: καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ Ὁ ὄφης ἠπάτησέν με, καὶ ἔφαγον. : δυσμενῆς ὄφης cf. Nonn. Dion. 15, 133 (I p. 323 Keydell): αὐχένι δυσμενέων ὀφιώδεα δεσμὸν ἐλίξας ; cf. Man. Phil. Carm. 237, 301 (II, p. 253 Miller): Εἶτα πάλιν ὑφείρψε δυσμενῆς ὄφης

93 ἐκλάπεις P 96 παντελῶς Pa 99 εἰσπέσοι codd. : εἰσπέση Boiss. 102 παρήπαφέν με Müll.

ΑΔΑΜ: Καὶ με ποιο τρόπο θα τα γνωρίσει κανεὶς, ἀν παρέβη τους ὄρους που ἔχουν τεθεῖ, αὐτοὺς που ὁ Κτίστης θέσπισε με ἀκρίβεια; Δύστυχη, πῶς εξαπατήθηκες ἀπὸ τὴν ραθυμία σου. ΕΥΑ: Ἔχεις ἀφορμὲς που παρακάμπτουν τους κανόνες. Καταλόγισε σε μένα τὴν κατηγορία που φοβάσαι, καὶ ἐγὼ θα σε ἀπαλλάξω ἀπὸ κάθε ευθύνη. ΑΔΑΜ: Ἴδού, δοκίμασα, καὶ τὴν ἴδια στιγμή βλέπω τὴν φθορά νὰ ρεῖ μέσα στὴν κοιλία μου, κι ἀπ' αὐτὴ νομίζω θα προκληθεῖ φρικτὸς θάνατος. Καὶ τὴν δική μου κοιλία βασανίζουν οἱ πόνοι τῆς γέννας που ἀπέκτησα με τὴν γεύση τοῦ καρπού, ἀπὸ το ὁποῖο με παραπλάνησε ὁ ἐχθρικός ὄφης.

ΑΔΑΜ

Γυμνοὶ φανέντες, φεῦ, γύναι, τὰ νῦν φράσον·
περιστελοῦμεν αἰσχύνην πῶς; εἶπέ μοι·
105 ὁρῶ γὰρ ὡς οὐκ ἔστιν αἰσχύνης σκέπη.

ΕΥΑ

Τραχεῖα ταῦτα φύλλα συκῆς, ὡς βλέπεις·
τούτοις περιστείλωμεν αἰσχύνης θέαν·
τραχὺς γὰρ ἡμῖν συμπεσεῖται νῦν βίος.

ΑΔΑΜ

Ἐγnows τὸ δεινὸν ὀψέ πως τῶν σφαλμάτων,
110 καὶ τῆς δοθείσης νῦν ἐπήσθου ζημίας·
οὐκοῦν τὸ κέρδος εἰσδέχου τῶν πρακτέων.

103 φεῦ, γύναι cf. Eur. Med. 358: φεῦ φεῦ, μελέα τῶν σῶν ἀχέων, δύστηνε γύναι
106-107 cf. Gen. 3, 7: καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ ἔρραψαν φύλλα συκῆς καὶ
ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. : cf. Ioann. Chrys. In parab. II Luc. (PG 61, 756, 32):
Διὰ τί φύλλα συκῆς; Ὅτι τραχεὰ εἰσὶ καὶ πικρά. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν
τραχύτης προσεγένετο αὐτῷ πραγμάτων καὶ πικρία πολλή 108 τραχὺς βίος cf.
Orig. Schol. Luc. (PG 17, 328B): Τραχὺς ἦν ἡμῶν ὁ βίος

106 τραχεῖα sic codd. : an τραχεὰ scrib. ? sed metro obstat

ΑΔΑΜ: Αλίμονο γυναίκα! Είμαστε γυμνοί! Πες μου τώρα πως θα καλύψουμε την ντροπή, γιατί βλέπω πως δεν υπάρχει κάλυμμα για την ντροπή. ΕΥΑ: Τραχιά είναι τα φύλλα της συκιάς καθώς βλέπεις, Μ' αυτά θα καλύψουμε την θέα της ντροπής, γιατί τραχὺς θα είναι και ο βίος που μας περιμένει τώρα. ΑΔΑΜ: Πολύ αργά κατάλαβες την σοβαρότητα των σφαλμάτων, και τώρα αντιλήφθηκες την ποινή που μας δόθηκε· δέξου επομένως το αντίτιμο για τις πράξεις σου.

ΕΥΑ

Ἐγνων παρακλαπεῖσα τὸν νοῦν ἀφρόνως
καὶ σὰς ὑποφθείρασα, σύζυγε, φρένας
ὅθεν δέδειγμαι τῆς φθορᾶς παραιτία.

ΑΔΑΜ

115 Οὐκ αἰσθάνη τοῖς ὤσιν, ὦ γύναι, ψόφου
ἄνωθεν ὥσπερ ἐκ Θεοῦ κτυπουμένου;
Ὡς εὐλαβοῦμαι τὴν δίκην τῶν δρωμένων!

ΕΥΑ

Ποδῶν Θεοῦ πάρεστιν εἰς ὦτα κτύπος·
οὐ δειλιῶσα τὴν παρουσίαν φέρειν
120 σὺν σοὶ κρυβῆναι μᾶλλον εὐδοκῶ, φίλε.

ΑΔΑΜ

Ποῖος τόπος κρύψει με, καὶ κρυβῆσομαι;
Οὐδεὶς γὰρ ἔξω τοῦ Θεοῦ τόπος πέλει,
ἐν ᾧ φυγῶν λάθοιμι· πλὴν ἔπου, γύναι.

112 cf. Leo Diac. Laud. Imp. Bas. p. 428, 1 Sykutres: ὡς μὴ παρακλαπῆναι τὸν νοῦν
114 τῆς φθορᾶς παραιτία cf. Georg. Pis. Bell. Av. 515 Pertusi: καὶ γεῦσις ἔσται μὴ
φθορᾶς παραιτία 118 cf. Eur. Iphig. Aul. 438: ποδῶν ἔστω κτύπος : cf. Neoph. Incl.
Comm. Gen. 8, 101 Detorakes: καὶ ψόφον ἐνηχοῦνται ποδῶν Θεοῦ 119 cf. Eus.
Dem. Evang. 3, 6, 37 Heikel: μὴ φέροντες αὐτοῦ τὴν παρουσίαν 123 cf. Eur. Tr.
1270: σὺ δ', ὦ γεραιὰ δυστυχεστάτη γύναι, ἔπου.

113 ὑποφθείρουσα Pa 116 κτυπουμένου : κ supra lineam scripsit P 119 δειλιῶσα
Boiss. : δειλιῶντα codd. παρουσίαν : παρρησίαν Pa

ΕΥΑ: Κατάλαβα ὅτι ἀφοῦ με ἀπερισκεψία ἔχασα τὸ μυαλό μου καὶ ἐβλάψα καὶ
τὴν δική σου τὴν ψυχὴ, σύζυγε, πῶς ἐγίνα ἡ πρωταίτια τῆς αμαρτίας. ΑΔΑΜ:
Γυναίκα, δὲν ἀκούς τὸν θόρυβο ἀπὸ ψηλά σαν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό; Πῶς
φοβάμαι τὴν τιμωρίαν γιὰ τὶς πράξεις μας! ΕΥΑ: Φτάνει στὰ αὐτιά μου ὁ θόρυβος
ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ Θεοῦ, τὴν παρουσίαν τοῦ φοβάμαι νὰ ἀντιμετωπίσω, προτιμῶ
νὰ κρυφτώ μαζί σου, ἀγαπημένε. ΑΔΑΜ: Ποῖος τόπος θὰ με κρύψει καὶ θὰ
κρυφτώ, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει κανεὶς τόπος ἔξω ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Θεοῦ,
ὥστε νὰ καταφύγω καὶ νὰ κρυφτώ. Γυναίκα ἀκολούθησε με.

ΘΕΟΣ

Αδάμ, τὸ πάντων κτισμάτων ὑπερφέρον,
125 τὸ τῆς ἐμῆς μέλημα χειρὸς καὶ κτέαρ,
ποῦ νῦν ἔβης; καὶ ποῖος ἀνθ' οἴου πέλεις;

ΑΔΑΜ

Οἱ σοὶ λόγοι με γυμνὸν ὄντα καὶ πόδες
εἰς προὔπτον οὐκ ἔωσιν ἐλθεῖν, ἀλλὰ γε
δεινὴ φυγὴ με συμποδίζει καὶ φόβος.

ΘΕΟΣ

130 Τίς, ὦ τάλας, σὰς νῦν παρήγαγε φρένας
καὶ τὴν γύμνωσιν ἄρτι δεικνύει βλέπειν,
εἰ μὴ προσῆλθες, οἷς προσελθεῖν οὐ θέμις;

ΑΔΑΜ

Γυναικὶ πεισθεῖς, ἣν δέδωκας ὁ πλάσας,
πολλὴν φερούση πεισμονὴν ἐκ τοῦ λέγειν,
135 ξύλω προσῆλθον, οὗ φαγεῖν οὐκ ἦν θέμις.

130-132 cf. Gen. 3, 11: Τίς ἀνήγγειλέν σοι ὅτι γυμνὸς εἶ; μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν ἀπ' αὐτοῦ, ἔφαγες; ; παρήγαγε φρένας cf. Archil. Fragm. 124b, 4 West: γαστήρ νόον τε καὶ φρένας παρήγαγεν **133** cf. Gen. 3, 12: Ἡ γυνή, ἣν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ, αὕτη μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον.

130 τάλας conī. Kuhn : τάλαν Boiss. : τάλα codd.

ΘΕΟΣ: Αδάμ, εσύ, το ανώτερο από τα δημιουργήματα μου, έργο και κτήμα του δικού μου χειριού, που πήγες τώρα; Και πώς άλλαξες; ΑΔΑΜ: Τα λόγια σου και τα πόδια καθώς είμαι γυμνός δεν με αφήνουν να φανερωθώ, αλλά με εμποδίζει η φοβερή φυγή και ο φόβος. ΘΕΟΣ: Ποιος, δύστυχε, σε παρέσυρε και σε κάνει να βλέπεις την γύμνια σου, αν δεν πλησίασες εκείνα που δεν επιτρεπόταν να πλησιάσεις; ΑΔΑΜ: Πείστηκα από την γυναίκα που μου έδωσες εσύ, ο δημιουργός μου, από τα λόγια της που είχαν μεγάλη πειθώ, πλησίασα το δέντρο, το οποίο δεν έπρεπε να βάλω στο στόμα μου.

ΘΕΟΣ

Ἐπεὶ γυναικὸς εὐρέθης ἠττημένος
καὶ τῆς ἐφετμῆς τῆς ἐμῆς παρεκλάπτης,
ἔση γεωργῶν τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου,
αὐξῶν ἐπαύξων σὺν στεναγμῷ καὶ λύπας,
140 τέξῃ δὲ τέκνα σὺν λύπαις, θνητὴ φύσις·
ἰδρῶσι τὸ πρόσωπον ἐρραντισμένος
φάγη τὸν ἄρτον ἐν κόποις καὶ φροντίσιν,
ἕως, ἔων γῆς γηγενῆς, πάλιν δράμης.

136 cf. Eur. Andr. 697: γυναικός, ὦ κάκισθ', ἠσσημένος **138** cf. Gen. 3, 17-18: ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου...ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι ; τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου cf. Greg. Naz. In seips. Or. 26, 14, 32 (PG 35, 1245D): ἵνα γυμνὸς διαδράμω τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου **139** cf. Gen. 3, 16 Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμὸν σου, ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα· **141-143** cf. Gen. 3, 19: ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση.

139 σοὶ στεναγμὸν Müll. **142** φαγῆ Boiss. φροντίσι P **143** πάλιν δράμης Vassis : ἐς γῆν ἕως, ὦν γηγενῆς, δραμῆ πάλιν Müll. : παλινδρόμει codd.

ΘΕΟΣ: Ἐπειδὴ ἠττήθηκες ἀπὸ τὴν γυναῖκα, καὶ παρασύρθηκες μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐντολή μου, θὰ ζεῖς καλλιεργώντας τα ἀγκάθια τοῦ βίου, αυξάνοντας καὶ πληθαίνοντας τις λύπες με στεναγμό, καὶ θὰ γεννάς τα παιδιά σου με πόνους, θνητὴ φύση. Λουσμένος στο πρόσωπο με ἰδρώτα θὰ τρῶς το ψωμί με κόπους καὶ με βάσανα, ὡστόσο εσύ, που εἶσαι γιος τῆς γῆς, νὰ ἐπιστρέψεις στὴν γῆ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

9 Λελαχώς: Προτιμήθηκε ο τύπος «λελαχώς» για να αποδοθεί ο παρακείμενος του λαγχάνω, έναντι του «λελογχώς» που είχε προτείνει ο Boissonade, επειδή ταιριάζει περισσότερο παλαιογραφικά με τον τύπο «λελουχώς» που παραδίδουν οι κώδικες. Ο χαρακτήρας –α συχνά προκαλούσε σύγχυση στους βυζαντινούς αντιγραφείς με αποτέλεσμα κάποιες φορές να τον αποδίδουν με τον δίφθογγο –ου.

18 ξὺν: Προτιμήθηκε από τον ποιητή ο αττικός τύπος της πρόθεσης «σὺν» προκειμένου να μεταβληθεί η όγδοη συλλαβή σε θέσει μακρόχρονη και έτσι να διατηρηθεί η προσωδία του στίχου.

19-20 Στίχοι στους οποίους αντικατοπτρίζεται με ένα μοναδικό τρόπο η σύζευξη της χριστιανικής και της θύραθεν παιδείας του Ιγνατίου. Ο ποιητής αφορμάται από το χωρίο της Γένεσης όπου περιγράφεται η δημιουργία του ήλιου και της σελήνης, και *ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός* (Γεν. 1, 6) και το εμπλουτίζει με εικόνες της αρχαιοελληνικής μυθολογίας, *φωστῆρα διφρεύοντα πρὸς τὴν ἡμέραν,/ ἄλλον δὲ πυρσεύοντα νύκτα προσφόρως*. Σύμφωνα με τη μυθολογία ο ήλιος ήταν ένας θεός με ανθρώπινη μορφή που οδηγούσε το πύρινο άρμα του γύρω από τη γη, και έτσι τη φώτιζε και τη ζέσταινε. Το ρήμα «διφρεύω» του ποιήματος αποδίδει έξοχα αυτήν την μυθολογική εικόνα του ήλιου ως αρματηλάτη. Πρβλ. και τους επόμενους στίχους από την αρχαία τραγική ποίηση: *σὲ δ' ὦ φαεννῆς ἡμέρας τὸ νῦν σέλας,/ καὶ τὸν διφρευτὴν Ἥλιον προσεννέπω* (Σοφ. Αίας 856-857), *ἐδίφρευε τόθ' ἄλιος / σελάνα τε κατ' αἰθέρα* (Σοφ. Ικέτιδες 991-992).

Αντίστοιχα και η σελήνη στην αρχαιότητα ήταν μία θεότητα που ήταν συνδεδεμένη με το φως (σέλας), αλλά το φως της νύχτας. Συχνά αποκαλούνταν με διάφορα ονόματα όπως Μήνη, Φοίβη, Αίγλη, Πασιφάη κ.α, και απεικονίζονταν να

οδηγεί ένα άρμα με φτερωτά άλογα⁷¹. Η χρήση του ρήματος «πυρσεύω» από τον ποιητή ίσως να παραπέμπει στους στίχους της *Ελένης* του Ευριπίδη, πολλούς δέ πυρσεύσας φλογερόν σέλας άμφιρύταν⁷², είτε στα λόγια του Ναζιανζηνού, ούτε σελήνην έν ημέρα πυρσεύουσαν⁷³. Σε κάθε περίπτωση το ρήμα αυτό είναι μία εξαιρετική επιλογή γιατί εκφράζει με ένα μοναδικό τρόπο ορισμένες ιδιότητες της Σελήνης: η Σελήνη είναι το ουράνιο σώμα που φωτίζει την νύχτα και ταυτόχρονα σηματοδοτεί την νύχτα, καθώς το ρήμα πυρσεύω έχει την σημασία του ανάμματος ενός πυρσού, αλλά και την έννοια της μετάδοσης ενός μηνύματος βλ. s. v. 2. (kindle) και 3. (signal by beacon fires) Lampe.

33-34 Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, ο κήπος των πρωτοπλάστων, η Εδέμ, βρισκόταν στην Ανατολή και διασχίζονταν από τέσσερα ποτάμια, τον Φίσινα, τον Γήονα, τον Τίγρη και τον Ευφράτη, βλ. *Γένεση* 2, 8-13.

41-42 Η Εύα χαρακτηρίζεται αδύναμη ως προς την φύση της, αλλά παράλληλα ικανότατη στο να παραπλανήσει τον Αδάμ. Μια παρόμοια αντίληψη για την γυναίκα εκφράζεται και στην *Μήδεια* του Ευριπίδη, όπου οι γυναίκες παρουσιάζονται αδύναμες για τις αγαθές πράξεις, αλλά ικανότατες στο να διαπράξουν οποιοδήποτε κακό, *γυναῖκες, ἐς μὲν ἔσθλ' ἀμηχανώταται, / κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώταται* (*Μήδεια* 408-409).

50 μόρον: Αρχαιοελληνική λέξη που σημαίνει την μοίρα αλλά και τον θάνατο. Εδώ προτιμήθηκε η έννοια του θανάτου προκειμένου να αποδοθεί η σημασία του χωρίου της Γενέσεως, όπου υπάρχει η εντολή του Θεού προς τους πρωτόπλαστους, και *ἐνετείλατο κύριος ὁ θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φάγη, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ἧ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε* (*Γένεση* 2, 16-17).

⁷¹ Για τους αρχαίους μύθους που σχετίζονται με τον ήλιο και την σελήνη βλ. E. Kerényi, *Η μυθολογία τῶν Ἑλλήνων*, μτφρ. Δ. Σταθοπούλου, Ἀθήναι 1968, 202-210.

⁷² *Ελένη* 1126.

⁷³ Βλ. την ομιλία 32 του Ναζιανζηνού, «De moderatione in disputando», στην PG 36, 184C.

{71 ἑλκῦσαι: Πιθανότατα αυτή η γραφή των χειρογράφων να είναι λανθασμένη και να οφείλεται σε κάποια αυθαίρετη μετάθεση γραμμάτων του τύπου «ἑλκῦσαι»⁷⁴, διόρθωση που προτάθηκε και από τον Boissonade⁷⁵. Ωστόσο διατηρήσαμε το «ἑκλῦσαι» των κωδίκων για νοηματικούς λόγους, επειδή το ρήμα ἐκλῦω μπορεί να σημαίνει την απελευθέρωση του Αδάμ από την δεσμευτική εντολή του Θεού, στην περίπτωση που δοκιμάσει τον απαγορευμένο καρπό. }

97-101 Μετά την βρώση του καρπού η φθορά ρέει μέσα στην κοιλιά των πρωτοπλάστων. Αυτή η εικόνα που δεν υπάρχει στην *Γένεση*, προαναγγέλλει την τραγική κατάληξη των πρωτοπλάστων, αλλά και τους οδυνηρούς τοκετούς των παιδιών τους. Πρβλ. το λεξιλόγιο του χωρίου, «κοιλία», «γαστέρα», «ἄδῖνες» με την τελική ρήση του Θεού και ειδικά με το στίχο 140 του ποιήματος, *τέξῃ δὲ τέκνα σὺν λύπαις, θνητὴ φύσις*.

102 δυσμενῆς ὄφης: Χαρακτηρισμός που θα μπορούσε να συσχετιστεί με την κατάρα που δίνει ο Θεός στο φίδι και ειδικά με το χωρίο της *Γένεσης*, *καὶ ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος σου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς* (*Γένεση* 3, 15).

119 παρουσίαν: Διατηρήσαμε την γραφή του κώδικα P, έναντι της γραφής «παρρησίαν» που παραδίδει ο Pa, επειδή στους στίχους 115-118 έχει προηγηθεί ο ήχος από τον ερχομό του Θεού και αναμένουμε ως λογικό επακόλουθο την παρουσία του. Επομένως το πιθανότερο είναι πως η Εύα φοβάται τη παρουσία του Θεού και όχι την παρρησία του.

134 πεισμονήν: Πρόκειται για μία λέξη που απαντάται σε χριστιανικά κείμενα και εκφράζει την έννοια της πειθούς βλ. s. v. 1. (persuasion) Liddle-Scott. Πρβλ. το χωρίο από την *Καينὴ Διαθήκη*, *τίς ὑμᾶς ἐνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; ἢ*

⁷⁴ Για τέτοιου είδους σφάλματα από τους αντιγραφείς βλ. E. Mioni, *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, 123.

⁷⁵ Βλ. Boissonade, *ό.π.*, 439.

πεισμονή οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. (Πρὸς Γαλάτας 5, 7-8.), το οποίο ἐμμεσα παραπέμπει στη *Γένεση* και ειδικότερα στη στιγμή που ο Θεός καλεῖ τον Αδάμ, καὶ ἐκάλεσεν κύριος ὁ θεὸς τὸν Αδάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ Ἀδάμ, ποῦ εἶ; (*Γένεση* 2, 9).

143 Αυτός ο στίχος αποδίδει με ακρίβεια το χωρίο της *Γένεσης*, ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ αποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης · ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση (*Γένεση* 3, 19). Ο Αδάμ που εἶναι «γηγενής» εφόσον δημιουργήθηκε ἀπὸ το χῶμα της γῆς, θα ζει με κόπους και φροντίδες μέχρι να επιστρέψει ξανά στο χῶμα, με τον θάνατο του.

INDEX NOMINUM

Ἀδάμ tit., 64, 67, 124

Ἐδὲμ 30, 33

Εὐα 41

Ἰγνάτιος tit.

Σεραφὶμ 15

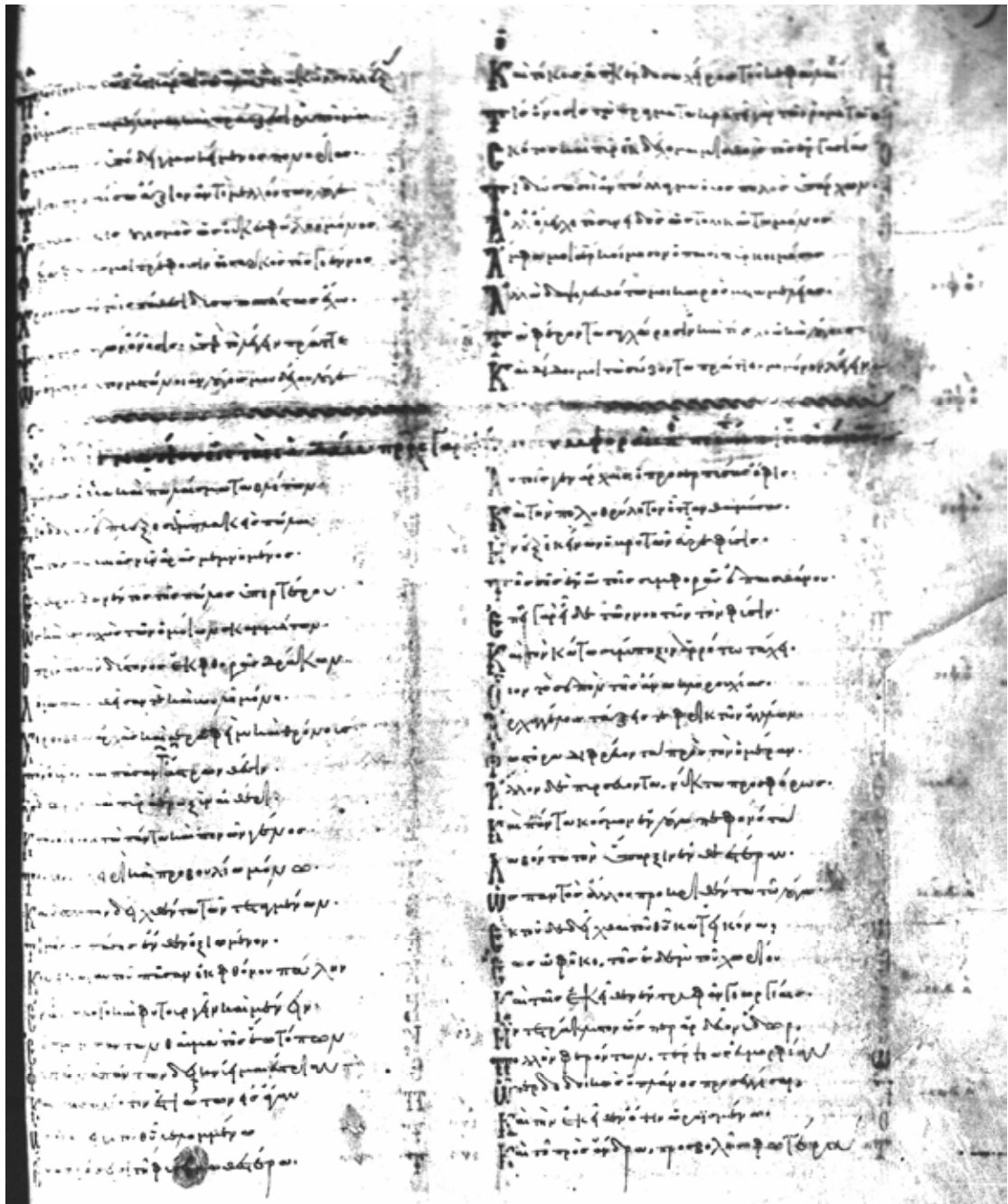
Χερουβὶμ 15

INDEX VERBORUM NOTABILIUM

αἰθήρ 18	ἐκλύω 71
ἄκος 46	ἐκτίω 50
ἀλύπως 52	ἔνθεος 24
ἀρά 5	ἐντροφάω 32
ἄρρητος 12	ἐνύπνιον 46
ἀρχάγγελος 16	ἐξαιρέω 44
βιβρώσκω 58	ἐπαισθάνομαι 8
βρῶμα 87	ἐπαύξω 139
γενάρχης 2	ἔπομαι 123
γεύομαι 97	εὐδοκέω 120
γηγενής 143	εὐκληρία 52
γύμνωσις 131	εὐλαβέομαι 117
δειλιάω 119	εὐμορφία 36
δέμω 45	εὐπετῶς 75
δέρομαι 63	ἐφέπομαι 68
διφρεύω 19	ἐφετμή 137
δυσμενής 102	ἕως 33
εἰσδέχομαι 111	θέμις 132, 135
εἰσπίπτω 99	ἰσχύω 67
ἐκβαίνω 91	κληρουχία 14

κορέννυμι 53	πέλω 122, 126
κτέαρ 125	περιστέλλω 104, 107
κτυπέομαι 116	πολυθύλητος 4
μαιεύτρια 35	προβούλιον 23
μηχανή 71	προσάπτω 95
μόρος 60, 99	πρόσειμι 72
νηκτός 21	προσέρπω 2
νοητός 10	προσφόρως 20
νωθής 41	προσψάύω 56
ὄφεις 102	προτρέπω 47
ὄφλημα 96	προὔπτον 128
πάλαισμα 1	πυρσεύω 20
πάλη 29	ράθυμία 93
παλινδρομέω 143	ράντιζομαι 141
πανσόφως 2	σαλεύω 98
παραίτια 114	σκάμμα 9
παρακλέπτω 112, 137	σύμπηξις 12
παραπαφίσκω 102	συμπίπτω 108
πειράομαι 74	συμπλέκω 3
πεισμονή 134	συμποδίζω 129

συνεισρέω 98
τάλας 93, 130
τετράκλυστος 34
τιτρώσκω 51
τραχύς 106, 108
τρύχω 100
ὑπερφέρον 124
ὑποφθείρω 113
φθόνος 29
φρήν 61, 130
φυτουργέω 31
φωστήρ 19
χωρέω 54
ψάω 49
ψόφος 115
ώραϊσμένος 40

Paris. gr. 1630, f. 213v

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- H. Beckby, *Anthologia Graeca*, IV, München 1958
- J. F. Boissonade, *Anecdota graeca e codicibus regiis*, I, Paris 1829, (ανστ. Hildesheim 1962), 436-444.
- R. Browning, «Ignace le Diacre et la tragédie classique à Byzance», *REG* 80 (1968) 401-410.
- R. Cantarella, *Poeti bizantini* (a cura di Fabrizio Conca), II, Milano 1992.
- F. Ciccolella, *Cinque poeti bizantini. Anacreontee dal Barberiniano greco 310* [Hellenica 5], Alessandria 2000.
- C. de Boor, *Nicophori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Leipzig 1880.
- Θ. Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, τ. Β': Ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ ἕως τὸν Φῶτιο (527-900)*, Ἡράκλειο Κρήτης 2003.
- F. Dübner, *Fragmenta Euripidis*, Paris 1846, 91-94.
- St. Efthymiadis, *The Life of Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon* [BHG 1698], Aldershot-Hampshire 1998.
- St. Efthymiadis, «The Biography of Ignatios the Deacon: a Reassessment of the the Evidence» *BMGS* 26 (2002) 276-283.
- G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB 30 II), Berlin - New York 1991.
- G. M. Greco, «Sugli στίχοι εἰς τὸν Ἀδὰμ di Ignazio Diacono» *Ἰταλοελληνικά* 5 (1994- 1996) 115-130.
- H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία των βυζαντινών*, τομ. Β', Αθήνα 1992.
- A. Kazdhan, *A History of Byzantine Literature (650-850)*, edited by Chr. Angelidi [Institute for Byzantine Research, Research Series 4], Athens 1999.
- E. Kerényi, *Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων*, μτφρ. Δ. Σταθοπούλου, Ἀθήνα 1968.
- A. Κομίνης, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοὶ* («Ἀθηνᾶ». Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 3), Ἀθήνα 1966.
- F. Kuhn, *Symbolae ad doctrinae perī diχρόνων historiam pertinentes* (Breslauer Philologische Abhandlungen 6), Vratislaviae 1892.
- M. Lauxtermann, «Three biographical notes», *BZ* 91 (1998) 397-401.

- P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, (μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου), Αθήνα 1985.
- H. G. Liddell – R. Scott – H. St. Jones – R. Mckenzie, *A Greek English Lexicon*, Oxford 1996.
- Στ. Λαμπάκης, «Παρατηρήσεις σχετικά με τις όψεις της αρχαιογνωσίας του Ιγνατίου Διακόνου» στο *Οί σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος} -9^{ος})* (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνῆ Συμπόσια 9), Αθήνα 2001, 109-132.
- G. Makris, *Ignatios Diakonos und die Vita des hl. Gregorios Dekapolites* (Byzantinisches Archiv 17), Stuttgart - Leipzig 1997.
- C. Mango – St. Efthymiadis, *The Correspondence of Ignatios the Deacon, Text, Translation and Commentary*, (CFHB 39 / DOT 11), Washington 1997, 18.
- Σ. Μενάδρος-Ι. Συκουτρής, *Αριστοτέλους Περί Ποιητικῆς*, Αθήνα 1937.
- E. Mioni, *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.
- C. F. Müller, «Ignatii diaconi acrostichum alphabeticum», *RhM* 46 (1891) 320-323.
- C. F. Müller, *Ignatii et aliorum tetrasticha iambica*, στο O. Crusius, *Babrii Fabulae Aesopeae*, Lipsiae 1897, 249-296.
- C. F. Müller, *Ignatii Diaconi tetrasticha iambica 53, versus in Adamum 143*, Kiliae 1886, 28-32.
- C. F. Müller, «Handschriftliches zu Ignatius Diaconus», *BZ* 1 (1892) 415-418.
- H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibliothèque nationale*, II και III, Paris 1888.
- A. Pertusi. *Giorgio di Pisidia. Poemi I: Panegirici epici* (Studia Patristica et Byzantina 7), Ettal 1960.
- Th. Pratsch, «Ignatios the Diacon : cleric of the Constantinopolitan patriarchate, metropolitan bishop of Nicaea, private scholar and teacher (a life reconsidered)», *BMGS* 24 (2000) 82-101.
- W. Puchner, «Το βυζαντινό θέατρο», *Ἐπετερις τοῦ κέντρου ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν* 11 (1981) 169-274.
- G. Rochefort, «Une anthologie grecque du XIe siècle: le Parisinus suppl. gr. 690», *Scriptorium* 4 (1950), 3-17.
- P. Speck, «Ignatios Diakonos, Στίχοι εἰς τὸν Ἀδάμ. Eine Aufführung zur Abschlussfeier», *BSI* 56 (1995) 353-357.

- L. Sternbach, «Methodii patriarchae et Ignatii patriarchae carmina inedita», *Eos* 4 (1897) 151-154.
- V. Vasil'evskij, *Russko-vizantijskie issledovanija* 2, St. Petersburg 1893, 1-73.
- N. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London 1996.
- W. Wolska-Conus, «De quibusdam Ignatiis», *TM* 4 (1970) 329-360.